

Turkish Studies

Volume 14 Issue 2, 2019, p. 695-716

DOI: 10.7827/TurkishStudies.14802

ISSN: 1308-2140

Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Ocak 2019

✓ Accepted/Kabul: Mart 2019

✍ Referees/Hakemler: Prof. Dr. Latif TOKAT – Prof. Dr. Ruhattin YAZOĞLU

This article was checked by iThenticate.

EPİSTEMOLOJİK AÇIDAN AGNOSTİSİZME YER AÇMAK MÜMKÜN MÜ?

Mehmet Şükrü ÖZKAN*

ÖZET

Bu çalışmada agnostisizmin konumu incelenmektedir. Ateizmle birlikte dinlere ve Tanrı'ya karşı mesafeli bir tavır olarak tanımlanan agnostisizm epistemolojik bağlamda gelecekle ve fizik ötesi alanla ilgili rasyonel ve bilimsel bilgi elde etmenin imkânsızlığına işaret etmek için kullanılabilir. Ayrıca agnostisizmi doğal alandaki bazı şeylerin insan zihni tarafından bilinemeyeceğinin savunulduğu ya da teizme itiraz olarak doğaüstü alanla ilgili bazı görüşlerin insan zihnine kapalı olduğunu kabul eden felsefi anlayış olarak da niteleyebiliriz. Zayıf agnostisizm Tanrı'nın varlığı veya yokluğu lehindeki kanıtların ikna edici olmadığından yola çıkılarak herhangi bir yargıda bulunmamayı içerirken güçlü agnostisizmde bu kanıtların hiçbir zaman elde edilemeyeceği vurgulanır. Başta Thomas Huxley ve Antony Kenny olmak üzere agnostik tutumun zayıf ve güçlü kutupları arasında değişik pozisyonlarda yer alan farklı birçok düşünür hesaba katıldığında ontolojik ve epistemolojik yansımaları olan bir konum tartışmasıyla karşılaşılır. Buna binaen bazı teist ve ateistler agnostisizmin belirli bir tutum olarak ele alınamayacağı yönünde görüşler öne sürer. Neticede bu durum agnostisizmin nerede konumlandırılması gerektiği problemini doğurmuştur. Nitekim Scot D. Yoder agnostik olarak öncelikli sorunun agnostisizme bir konum belirlemek olduğunu öne sürer. Dolayısıyla bu çalışmada öncelikle agnostisizmin tanımsal çerçevede ne ifade ettiği tartışılıp ardından farklı tutumlarla ilişkisi bağlamında agnostisizme bir konum belirlenip belirlenemeyeceği irdelenmektedir. Aynı zamanda dini kimlik hesaba katılarak farklı bir agnostik çerçeve çizilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Agnostisizm, Ateizm, Epistemoloji, Tanrı, Teizm

* Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Felsefesi ABD, E-posta: msozkan1250@gmail.com

IS IT MAKING SPACE TO AGNOSTICISM IN EPISTEMOLOGICAL CONTEXT?

ABSTRACT

In this study, the position of agnosticism is examined. Agnosticism, which is defined as a distant attitude towards religions and God together with atheism, can be used to point out the impossibility of obtaining rational and scientific information about the future and the invisible world in the epistemological context. We can also describe agnosticism as the attitude that some things cannot be known by the human mind. Weak agnosticism is not convincing evidence of the existence or absence of God, but it is emphasized that in strong agnosticism this evidence can never be obtained. Considering many different thinkers in different positions between the weak and strong poles of agnostic attitude, especially Thomas Huxley and Antony Kenny, a position discussion with ontological and epistemological reflections is encountered. After that, some theists and atheists argue that agnosticism cannot be considered as a particular attitude. As a result, this situation led to the problem of where agnosticism should be located. Indeed, Scot D. Yoder suggests that the primary problem as agnostic is to determine a position of agnosticism. Therefore, in this study, we first discuss what agnosticism refers to in the frame of semantic framework and then determine whether or not agnosticism can be determined in the context of its relationship with different attitudes. At the same time, a different agnostic framework is tried to be taken into account by taking the religious identity into account.

STRUCTURED ABSTRACT

When the word agnosticism is used, many different definitions come to mind. Taking into account many thinkers standing on different positions between the weak and strong axes of the agnostic approach, particularly Thomas Huxley and Antony Kenny, there seems a discussion of position, also with ontological and epistemological repercussions. Indeed, Scot D. Yoder asserts that agnostically the primary problem is to find a space for agnosticism. Thus, this study first attempted to discuss what agnosticism means in a definitional framework, and then, investigate whether it is possible to find a space for agnosticism in the context of its relationship with other approaches. Considering the change of direction from an agnosticism shaped by Huxley's opposition to the conception of God in all religious traditions and epistemological approach to a weak agnosticism based on Kenny's views on a designer God, it was found that the scope of agnosticism may be narrowed down. It was also seen that agnosticism may be considered as an epistemological attitude in the relationships between faith and agnostic approach, and disbelief and agnostics approach between dark theistic and atheistic steps of Dawkins' spectrum. Furthermore, as for the relationship between atheism and agnosticism, concluding that both concepts involve some problems in their differences, the study indicated that there are some issues regarding the connections established between these differences. It also pointed out while it is epistemological attitude that should come

to mind first when it comes to agnosticism, agnostics venture to make a space also involving ontological repercussions between theism and atheism; however, this is a difficult thing to do. In brief, if we talk about an agnostic attitude, it should be in epistemological context. Above all, the study indicated that the conception of God and knowledge in religion, with the element of faith coming into play and far from the agnostic situation in the field of natural theology, have different manifestations and from this point of view, there can be a unity with agnosticism in epistemological context. However, it was concluded that there are uncertainties regarding which approach those who are committed to religious faith in addition to their philosophical quests should belong to in epistemological context.

As it cannot be said that the attempts to prove or disprove the existence of God are irrational, it also needs to be acknowledged that such attempts are not sufficient to justify the knowledge of God or the opposite. It has to be admitted that divine field exceeds the limit of our cognition as it is transcendental. Thus, it is evident that there will always be some unknown. Therefore, it is not true to say that the question of God's existence is a scientific issue, as is claimed by Dawkins or the advocates of natural theology. In fact, scientific or rational deductions do not play a fundamental role in believing in God or abandoning faith. The belief and devotion aspects of faith develop or weaken independent of proofs, which takes place in an existential basis. After all, the relevant discussions should aim to question, support and rationalise, as much as possible, the existing faith with reason without being considered in terms of finding conclusive evidence or ascending to knowledge of God. An outsider looking at a person acting within this framework would characterise him as either agnostic or fideist or otherwise. However, it seems that it is possible to take a philosophical stance without being confined in a single concept.

From this point of view, will our epistemological foundation be addressed in the strong sense of agnosticism and considered in the context of 'ethics of belief' suggested by Clifford? Or will there be no problem in relation to believing in God after remaining an agnostic epistemologically as is expressed by Kenny? Or will such freedom of faith allow the act of faith that involves trust and submission because it has no epistemological basis? Beyond this, is it possible to break this deadlock by getting rid of the dominance of natural theology and taking revelation as an epistemological basis, contrary to Kenny's claim, much as it entails subjective acceptance, through trust in and submitting to it? In short, is there a way out that religious identity and agnostic personality can be defined together? It is certainly difficult to find a satisfactory answer to these interrelated questions. Thus, there can be a criticism here that there is no overarching answer no matter which conclusion is made.

In the end, how a believer in religious tradition will position himself epistemologically, as distinct from the axis of polarization between atheism and natural theology, has brought the question of the possibility of adopting the fideist approach besides being an agnostic. Based on the questions above, is it possible to become agnostic to some extent, but fideist in essence? Do people become agnostic as they adopt fideism? Or on the contrary, does agnosticism force the person to make a choice and

make him display a fideist attitude? Or are both arguments wrong? If we say that faith is the main factor in believing in God like many truths provided by revelation, there can be a space in the fideist definitions. However, not accepting that beliefs are not subject to rational evaluation comes to mean leaving the common ground for all fideist definitions. In addition, much as the person has faith in God and considers his beliefs on a rational basis, he displays an agnostic attitude by saying that there are many unknown and unproven aspects. In this case, 'religious agnostic' attitude proposed by Gutting seems reasonable. However, there seems also a departure from agnosticism as the definition of agnosticism, as is stated before, entails having no judgment on whether God exists or not. At this point, the only solution is the suggestion to deal with agnosticism as an epistemological method as is stressed in the text. In that case, it has to be admitted that agnosticism is not a compromise between belief and disbelief, but an epistemological position. However, crossing this border and ruling for non-existence ontologically or in the context of faith will mean to be in the scope of atheism, whether in a positive or negative sense. At this point, while agnosticism is narrowed down notably, there is an ontological judgment particularly in an epistemological manner grounded on a subjective basis. In that case, how will we be different from those strong agnostics we criticize confronts us as a critical problem.

Keywords: Agnosticism, Atheism, Epistemology, God, Theism

Giriş

Scot D. Yoder, bir Tanrı'nın var olup olmadığı veya biliniş bilinemeyeceği bağlamındaki felsefi tartışmalarda kendi konumunu belirlemek için uğraş veren birçok kişinin alternatif pozisyon bulma girişiminin sınırlandırıldığını belirtir. Buna göre dini inancın eleştirisini ya da savunusunu yapan her iki kesim de dini inancın lehinde veya aleyhinde görüş belirten agnostisizmi devre dışı bırakmaya uğraşır. Dolayısıyla Yoder, agnostik bir kişinin temel amacının ateizm ve dini inanç arasında agnostisizme bir yer açmak olduğunu belirtir. Bu uğraş esnasında ateist düşünürlerden eleştiri odağı olarak seçtiği kişi Richard Dawkins'tir (Yoder, 2013: 135). Çünkü ateist kanattan ateizm ile agnostisizmin ortak bir tavır olduğunu veya agnostisizmin ateizme ulaşmada bir geçiş aşaması olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtenler olduğu gibi her ne kadar bir kararsızlık durumuna yol açsa da dini inancın azalmasına yardımcı olduğu için hakkında değerlendirme yapmaya değer olduğunu savunanlar vardır. Bunun yanında agnostisizmin her iki tarafı memnun etmeye çalışan bir görüş veya sorumluluk almaya çekinenlerin kararsızlık hali olarak da yorumlandığını görmekteyiz. Agnostik olmayanların dikkat çektiği en önemli husus, agnostisizmin önceleri bilginin doğası ve onu elde etme yöntemlerimiz hakkında entelektüel bir mücadele iken, sonrasında bu uğraşın gereksizliğini ifade eden bir isteksizlik olarak şekillendiğidir (Poidevin, 2010: 4).

Agnostisizm hakkında pek çok farklı yorum bulunmasına rağmen, bir agnostiğin tam olarak nasıl düşünmesi ve hareket etmesi gerektiği üzerinde mutabık olduğunu söylemek zordur. Bu sebeple agnostik olduğunu iddia eden bir kişinin kendisini epistemolojik bağlamda tam olarak nerede konumlandığını söylemesinin zorluğu sebebiyle kime neden agnostik denilebileceği noktasında çelişki yaşanmaktadır. Yoder'in söylediği gibi özellikle dini alanda böyle bir konumlandırmanın güçlüğü ve kabul edilebilirliği ayrıca bir sorun teşkil etmektedir. Dolayısıyla teizm ve ateizm arasında onun bahsettiği şekilde bir konum belirlenip belirlenemeyeceğinin tartışılması gerekmektedir. Tabii ki agnostisizmi konumlandırmak sadece bu iki bakış açısıyla sınırlı kalınarak açıklanırsa tatmin edici bir

sonuca ulaşamaz. Mesela bir fideistin veya kendisini teist tutum içerisinde görmeyen bir inananın agnostisizme ne kadar hak tanıdığına da açıklığa kavuşturulması gerekir.

Bilindiği üzere Tanrı'nın varlığı lehinde ve aleyhinde birçok kanıt öne sürülmüştür. Bir anlamda lehte veya aleyhte kanıt bulunduğunu iddia eden birisi için agnostik olmak imkânsızdır. Ancak kanıtlanan şeyin niteliği hakkında ne bilinebileceği ayrıca bir değerlendirme konusudur. Bunun yanında kanıtlama çabası içerisinde olmadan inanmanın daha tutarlı olduğunu ya da böyle bir çabanın anlamsız olduğunu söyleyenler de vardır. Neticede Tanrı'ya inanma için farklı yolların bulunduğuna işaret eden bu tutumu da dikkate alırsak agnostisizmin neliği, konumu ve sonrasında gerekliliği üzerinde inceleme yapmak dini inancı konumlandırma çabası içerisinde olan herkes için zorunlu bir hâl almaktadır. Biz bu çalışmada ilk etapta agnostisizmi tanımsal çerçevede inceleyip ikinci adımda Yoder'in dikkat çekmesi sebebiyle yeni ateizmin en önemli temsilcilerinden biri olan Dawkins'in konu hakkındaki düşüncelerini irdeleyeceğiz. Sonrasında ise bu aşamalarda ulaşılan sonuçlara binaen ateizm başta olmak üzere diğer tutumlarla ilişkisi bağlamında genel bir değerlendirme ile agnostisizmin konumunun belirlenip belirlenemeyeceği ve bu konumun hangi açıdan geçerli olduğu yanında farklı tutum içerisindeki kişilerin/görüşlerin agnostisizmle bağlantılı olup olmadığını sorgulayacağız.

Agnostisizmin epistemolojik bir duruşu ifade edecek şekilde ele alındığını veya öyle anlaşıldığını söylemeliyiz. Ancak epistemolojik tutum olarak ele alınan agnostisizmde, öne sürülen ifadeler sonucunda varlığa veya yokluğa dair olumlu ya da olumsuz yargılara ulaşılmaktadır. Mesela birisi "Tanrı'nın var olup olmadığını bilmiyorum" ifadesinin sonraki adımında "Tanrı yoktur" ya da "Tanrı vardır" yargısında bulunuyorsa, bizi farklı bir problemin içerisine çekiyor demektir. İddia edildiği gibi agnostisizmin ateizme bir geçiş süreci olup olmadığı bu probleme bağlı bir tartışmadır. Dolayısıyla agnostik teist ya da agnostik ateist nitelendirmelerinin neye tekabül ettiği ciddi bir sorun teşkil etmektedir. Hasılı metinde tartışma konumuzun odağı bu belirsizliktir. Keza bu meseleyi sadece felsefi açıdan değil "dindar" bireyin duruşu bağlamında da tartıştığımız için "Tanrı vardır" önermesindeki varlık atfına ve bu hükmün epistemolojik yansımalarına rağmen bir dindarın agnostik olarak nitelenip niteleneceği meselesi yukarıda bahsettiğimiz belirsizliğin farklı bir izahıdır. Nitekim agnostisizmi konumlandırma probleminin de bu hususlardan kaynaklandığını düşünmekteyiz. Kısaca bu belirsizlik üzerinden agnostisizmi sorgulamanın zorluğunun bilincinde olduğumuzu ve metnin farklı bir bakış açısı getirme çabasının ürünü olduğunu söylemeliyiz.

1. **Agnostisizm: Tanıma Dair Bir Çerçeve**

Agnostik düşüncenin antik Yunandan itibaren var olduğu bilinir. Mesela sürekli değişen evrende bir "şey" olmadığı için ne varlıktan ne de genel geçer bir yargıdan söz edilebileceğini söyleyen Protogoras (İlboğa, 2014: 286) Tanrı'nın varlığı söz konusu olunca "Tanrıların var olduklarını ya da olmadıklarını bilmeye yönelik bir yol bulamadım" ifadesiyle agnostik bir tutum sergilemiştir. Aydınlanma döneminde ise David Hume ve Immanuel Kant'ın metafizik bilginin imkânını sorgularken Tanrı kanıtlamalarının geçersizliğine hükmederek agnostik düşünceye zemin hazırladığı ileri sürülür. Bilindiği üzere Kant insan bilgisini mekân ve zaman kategorilerine göre sınırlamış böylece Tanrı'nın mekân ve zamanın ötesinde olması bakımından kanıtlanamaz ve bilinemez olduğunu ileri sürmüştür. Bu açıdan bakıldığında teizme karşı itiraz bağlamında agnostisizmin Kant'ın bu vurgusu sebebiyle oluştuğu söylenebilir. Dolayısıyla Kant'ın bu görüşleri evrenden hareketle oluşan Tanrı kanıtlamalarının tartışmalı hale gelmesine sebep olmuştur. (Bulgen, 2010: 68) Ancak agnostisizm kavramını felsefi görüşlerin askıya alınması bakımından kullanan ilk kişi Thomas Huxley'dir. O, bu kavramı "Tanrı'nın varlığı lehindeki kanıtların aleyhindekilerle dengelendiği bu sebeple tutarlı olmak için bu konuyla ilgili hükümlerin askıya alınması gerektiği" görüşünü açıklamak için kullanmıştır. Ona göre kilise, gnostisizm geleneğinde insanın bilgisi olmayan pek çok konuda bilgi sahibi olduğunu öne sürmekteydi. Dolayısıyla Tanrı hakkında birçok şeyin bilinebileceğinin iddia edildiği kadim gnostik anlayışın zıddına Huxley, ateist, teist ya da panteist bağlamda Tanrı hakkında herhangi bir doğrulama yapmama şeklinde kendine farklı bir konum belirlemiştir. (Mete, 2018: 397-398). Böylece ateist, panteist, teist, deist ya da Hristiyan

gibi nitelermeleri kendisine yakıştıramadığını belirten Huxley bulunduğu durumu, kendisini hakikati arayan bir düşünür olarak ifade ederek çözümlenmeye çalışmıştır (Huxley, 1900: 238).

Huxley'in bu görüşlerinden hareketle agnostisizm kavramının Hristiyanlıktaki akla aykırı olan dogmatik inanca bir tepki olarak ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Bu noktada Gnostisizmin ne olduğunu kısaca açıklamasını yaparak Huxley'in tanımının uzanımlarını görmeye çalışalım. Gnostisizm terimi "bilmek, hikmet, marifet" anlamlarına gelen Yunanca *Gnosis* ve "bilmeyi başarmak" anlamına gelen *gnostikos* kavramlarından yola çıkarak oluşturulmuştur. Gnostik gelenekte hakikatin bazı kişilere sunulduğu savunulmaktadır. Dolayısıyla Tanrı, evren ve insan hakkındaki bilgilerle birlikte bunlar arasındaki ilişkilerin de bilgisine sahip olan bazı özel kişiliklerin bu gelenekte önemli bir yeri vardır. Huxley Sabiilik, Hermetizm ve Maniheizm gibi dinlerin gnostik nitelermelerinin kastettiği anlamı aşacak şekilde agnostisizm kavramını kullanmaktadır. Nitekim Tanrı, evren ve insan üçgeninde gizli olan bütün hakikate kesin şekilde vakıf olunabileceğinin vurgulandığı ezoterik dinlerden başka Hristiyanlık, Yahudilik ve İslam dinlerinde de bu kesin bilgiye sahip olunabileceğine yönelik ifadeler bulunmaktadır (Uslu, 2012: 7-8). Ancak buradaki sorun agnostisizmi gnostisizmin karşısına yerleştirirken tecrübi ve rasyonel bilgi yollarının ikisinin de kastediliyor olup olmadığı meselesidir. Bundan da öte iman unsuru her türlü bilgi önermesinin inkârına varan bir sonuçla yüzleşme tehlikesi barındırıp barındırmadığıdır. Bu noktada dinlerin gnostik niteliğinden bahsederken rasyonel yollarla bulunduğu iddia edilen hakikatin ve dolayısıyla teizm, panteizm vs. tanrı/evren tasavvurlarının dinin tanrı tasavvuru ile ayrıştığı noktalar hesaba katılıyor mu? sorusu anlam kazanmaktadır. Şöyle ki Gnostikler tanrısal mutlak bilgiye sezgiyle ulaşılabilceğini iddia ederken Huxley, hem bu yönüyle hem de rasyonel olarak Tanrı'nın varlığı, ölüm sonrası vb. meselelerin çözülemeyeceğini belirtmektedir (Huxley, 1900: 239). Yani bu anlamıyla agnostisizm hiçbir bilgi yolunun Tanrı ve metafizikle ilgili meseleleri çözümede aracı olamayacağına işaret etmektedir. Şayet agnostisizmi bu denli geniş şekilde ele alırsak, sadece rasyonel süreçlerle Tanrı'nın varlığının ispatlanamayacağı görüşünün tazammunlarından farklı boyutlara işaret etmiş olacağız. Bu yönüyle tabii ki agnostik olmak zordur. Çünkü vahyin bilgi kaynağı olduğuna iman ederek zaten başlangıçta sunulan hakikat onaylanmış demektir. Bu durumda kanıtlanma bağlamında olmasa da iman bağlamında bir tanrının var olduğu bilinir. Yani bir dini tecrübe olan vahye verilen epistemolojik değer ontolojik bir çıkarıma yol açar. Bu noktada agnostisizmin fideizmle nasıl bir bağlantı içerisinde olduğunu görmek gerekmektedir. Fideizmi, dini inançların kanıttan ziyade nihai olarak imana dayandığını iddia eden epistemolojik bir tutum olarak ele alırsak, kanıtlar bağlamında agnostisizmle ortak görünmekle birlikte epistemolojik olarak kullanılan yöntemde ondan ayrıştığını söyleyebiliriz. Ancak fideizm sadece bu temel anlamda mı anlaşılmalıdır? Bizce agnostisizmde olduğu gibi fideizmde de tanımlama problemi vardır. Dolayısıyla bu sorunun cevabını agnostisizmin nasıl konumlandırılacağı tartışmasını yaparken fideizmle ilişkisi bağlamında cevaplandırmaya çalışacağız.

Huxley'in belirlediği konumdan yola çıkarak agnostisizmin ateizmden farklı olarak hakikat hakkında karar vermede yeterli bilgiye sahip olamama durumu olduğunu söyleyelim. Böylece aslında bu durumun bir inancı değil bir yöntemi temsil ettiği çıkarımını yapabiliriz (Huxley, 1900: 245). Huxley'in vurguladığı gibi bu yöntemde bir yandan aklın bizi götürdüğü son noktaya kadar ilerleme hakkımız varken, diğer yandan doğruluğu kanıtlanmamış veya kanıtlanamaz hükümlerden kaçınmamız gerekir (Yoder, 2013: 136). Bu yönüyle agnostisizmin Tanrı'ya inanma ya da inanmamaya göre daha mütevazı bir tutum olduğu söylenir (Kenny, 2004: 4). Fakat Huxley, bu düşüncesini ilk etapta anlaşıldığı gibi yorumlamaktan öteye geçmiştir. Agnostisizm sadece rasyonel bağlamda Tanrı'nın varlığının veya yokluğunun kanıtlanamayacağını ifadesi olsa herhangi bir sorun teşkil etmez. Ancak agnostisizmi kanıtlanmamış her türlü inanca bağlılığın rasyonel ve dolayısıyla ahlaki olmadığı iddiasıyla ele alırsak kabul edemeyeceğimiz bir noktaya geliriz. Yani agnostisizmin, teizm ve ateizme alternatif entelektüel bir prensip olarak ele alınmasından bu prensibin inanma-inanmama bağlamında bir konum belirleme olarak anlaşılmasına doğru bir zemin kaymasıyla karşı karşıya kalmış oluruz. Özellikle teizm ve ateizmin varlık veya yokluk bildiren yargılarını ele aldığımızda bu prensibin nasıl bir alternatif olacağı

ayrıca tartışmalı hale gelir. Huxley, herhangi bir inanç önermesine bağlılığın rasyonel olarak gerekçelendirilmediği sürece ahlaki olarak savunulamayacağını ileri sürer. Aslında o ilk etapta herhangi bir önermenin nesnel gerçekliğinden bahsetmektedir. Bu anlamda iman eylemindeki sübjektifliğin varlığı, ona hak verme bağlamında bizi bu tavra karşı biraz da olsa ılımlı yaklaşıma sevk edebilir. Yani kesin doğruluğunun kanıtlanamadığı durumda bir önermeye inanmanın rasyonel bir tutum olamayacağı sınırında kalsaydı bir nebze de olsa bu düşünceye hak verilebilirdi. Fakat son aşamada onun geldiği nokta mantıksal olarak tatmin olmadan veya açıklaması yapılmadan hiçbir önermeye bağlanılamayacağı veya önermenin ifade ettiği inanç mefhumuna iman edilemeyeceğidir (Huxley, 1900: 310-311). O, bu durumu agnostisizmin gelecekle ve görünmeyen dünyayla ilgili tavır almaktan daha ileri bir durum olduğu şeklinde özetler (Huxley, 1900: 235). Nitekim onun bu vurgusu Clifford'un "İnanç Etiği" anlayışına tutunanlarda yansıma bulmuş ve bizim eleştirdiğimiz tehlikeli sınıra dayanmıştır. Çünkü Clifford, kanıtlarla desteklenmeyen inançların zararlarına değinerek yetersiz kanıtla dayalı olarak bir şeye inanmanın her yerde ve her zaman yanlış olduğu sonucuna varmıştı (Clifford, 1876: 295). Dolayısıyla 20. yüzyılda normatif olarak kanıtsal zorunluluğu öneren delilci itirazların yükselmesi ile sonuçlanan bu durumun Huxley'in agnostik anlayışıyla bağlantısı olduğunu görmezden gelmek imkânsızdır. Bunun ötesinde delilci anlayış içerisinde epistemolojik ve ahlaki bağlamdaki bu vurgu yeni ateistler tarafından kullanılmıştır. Delilci anlayışın yeni ateizme bu katkısına rağmen Dawkins'in agnostisizme tepkili olması düşündürücüdür. Bu tepkinin neden kaynaklandığını birazdan göreceğiz. Ancak şu anda belirtmemiz gereken husus Dawkins'in, genelde agnostisizme karşı olmadığını belirtmesine rağmen agnostiklerin inançsızlıklarını ifade etmedeki cesaretsizliğine vurgu yaparak bu tutumun eksikliğine işaret ettiği (Yoder, 2013: 137-138).

Agnostisizm, ateizmle birlikte dinlere ve Tanrı'ya karşı mesafeli bir tavır olarak da tanımlanabilir (Uslu, 2012: 5). Ancak agnostisizmin farklı boyutları ele alındığında böyle bir genellemenin sakıncalı olacağını ileri sürebiliriz. Çünkü hangi anlamda agnostisizmin benimsendiği, Tanrı inancına veya dine yönelik tutumda farklılıklar meydana getirecektir. Mesela özellikle epistemolojik bağlamda agnostisizm kavramı gelecekle ve fizik ötesi alanla ilgili rasyonel ve bilimsel bilgi elde etmenin imkânsızlığına işaret etmek için kullanılabilir. Bu tanım aynı zamanda teolojik bir duruşu da simgeler (Huxley, 1900: 211). Huxley'in dediği gibi agnostik, bir sonraki adımda herhangi bir teolojik önermenin yeterli kanıtla doğrulanamaması halinde o önermenin doğru olmadığına hükmedilebilir (Huxley, 1900: 212). Zira agnostiği, bazı şeylerin insan zihni tarafından bilinmeyeceğini savunan kişi olarak tanımlayabileceğimiz gibi bunu teistik alana uyguladığımızda agnostiğin doğüstü alanla ilgili bazı görüşlerin insan zihnine kapalı olduğunu kabul eden kişi olduğunu söyleyebiliriz (Smith, 2003: 10). Agnostisizmin, ateistlerin Tanrı'nın varlığı hakkındaki karşı kanıtlarına ve onun hakkında konuşmanın anlamsız olduğu şeklindeki görüşlerinin de ötesinde, olumsuzlamanın olumsuzlanması şeklinde bir sessizlik ya da susma tavrı olarak nitelenebileceğini (Vernon, 2011: 197) de düşünürsek çok farklı bir noktaya varmış oluruz. Bu durumda agnostisizme yüklenen anlamın düşünürden düşünöre farklılaştığını ileri sürebiliriz. Yine de farklı tanımlardan yola çıkarak kesin değil ancak ortak bir agnostisizm tanımı yapılmaya çalışılmıştır. Buna göre agnostisizm, bilginin ancak zihnin oluşturduğu güvenilir konularla sınırlı kaldığını, dolayısıyla mutlak varlık ve hakikat, Tanrı'nın mahiyeti ve fizik ötesi konularla ilgili yeterli olmadığını bu sebeple de özellikle Tanrı hakkında hiçbir şey söyleyemeyeceğimizi ifade eden ve kısaca Tanrı'nın varlığını veya yokluğunu bilemeyeceğimizi öne süren görüştür (Yıldırım, 2011: 42).

Agnostisizmin birçok çeşidi olduğu ileri sürülmektedir. Bunlar, agnostik teizm, agnostik ateizm, kayıtsız agnostisizm ve pragmatik agnostisizm vs. şekillerde ifade edilmektedir. Mesela bilme sınırının dışında kabul edilmesine rağmen Tanrı'nın varlığına inananlara *agnostik teist* denebilirken, herhangi bir kanıt olmaksızın inanmanın rasyonel bir tutum olmadığı gerekçesiyle Tanrı'nın varlığına yönelik görüş belirtmeyenler *agnostik ateist* olarak nitelendirilebilir. *Kayıtsız agnostisizm* ve *pragmatik agnostisizm* ise Tanrı inancına ve dine karşı bir ilgisizlik söz konusudur. Bu durum "apateizm" yani kayıtsızcılık

olarak adlandırılmaktadır (Uslu, 2012: 11-12). Bu farklı agnostisizm çeşitleri genelde zayıf ve güçlü agnostisizm olarak iki temel tutum içerisinde ifade edilmektedir. Bu nedenle zayıf ve güçlü agnostisizmden ne kastedildiğine bakmak gerekmektedir. Ancak yeri geldiğinde yukarıda bahsedilen farklı pozisyonları tartışmaya dâhil etmek ihtiyacı hissedebiliriz. Bu durum zayıf ve güçlü agnostisizm ayrımının bütün tutumları kapsayıp kapsamadığının bir sorgulaması mahiyetinde ele alınabilir. Her şeyi bilen, en yüce ve evrenin yaratıcısı sıfatlarıyla bezenmiş teizmin Tanrı'sının ne var ne de yok olduğuna inanan kişiye *zayıf agnostik* denir. Bu bağlamda agnostiğin, Tanrı'nın varlığını reddeden bir ateistle ve Tanrı'nın varlığını onaylayan bir teistle karşılaştırılması gerekmektedir. Agnostiğin bu iki tutumdan farkı, bir tanrının var olduğunun iddia edildiği önermenin kabulü veya reddi hususunda bir yargıda bulunmamasıdır. *Güçlü agnostik* ise teizmin iddia ettiği gibi bir rasyonel gerekçelendirmenin hiçbir şekilde ve zamanda mümkün olmadığını ileri sürerek, ki bu insan aklının rasyonel kapasitesinin yetersizliğine vurgudur, Tanrı'nın varlığı lehinde bir kanaate sahip olunmamasını önerir (Plantinga, 2010: 223). Görüldüğü üzere zayıf agnostik, agnostik teist tutumu dışarıda bırakacak şekilde, Tanrı'nın var veya yok olduğuna yönelik herhangi bir yargıya sahip olmayan kişidir. Bu durum aynı zamanda Tanrı'nın varlığı ve yokluğunun eşit ölçüde ihtimal içerdiği düşüncesini de barındırır (Uslu, 2012: 13). Böyle bir eşitliğin epistemolojik bağlamda mümkün olup olmadığını daha sonra irdeleneceğiz. Güçlü agnostik ise Tanrı'nın varlığının kanıtlanma imkânının olmadığını söyleyerek Tanrı'ya inanmanın önünü tamamen kapatır. Bu noktada kanıtlanma sorumluluğunun, ki biz bu konuya gereken yerlerde değineceğiz, teistlerde mi ateistlerde mi olduğu yönünde bir tartışma doğacaktır. Burada belirtmemiz gereken şey, agnostisizmin güçlü anlamında dahi rasyonel olarak kanıtların elimizde bulunmaması veya bulunamama ihtimali, Tanrı'nın var olmadığına hükmetmek için yeterli bir gerekçe olmadığıdır. Dolayısıyla teist ve ateistler gibi güçlü agnostiğin de önyargılı hareket ettiğini söyleyebiliriz. Sonuç olarak zayıf ve güçlü agnostisizm karşılaştırıldığında, zayıf agnostisizmde bilgi eksikliğinden kaynaklanan bir durum söz konusuysen güçlü agnostisizmde bu bilginin hiçbir zaman ve hiçbir şekilde elde edilemeyeceği ön yargısı mevcuttur (Lucey, 1983: 249). Dolayısıyla ilk tutumda bir kararsızlık ve şüphecilik hali mevcutken, ikincisinde daha çok ateizme yakın şekilde Tanrı'nın yokluğuna hükmetmek hâkimdir. Diğer bir deyişle agnostik tutum içerisinde varlığı kanıtlanamasa bile Tanrı'ya inanan ama aklın sınırlı yapısına dikkat çekenler olduğu gibi ateizme yakın pozisyonda duranlar da vardır. (Akgün, 2018: 20-21) Biz şimdilik ilk sıradakileri zayıf ikincileri ise güçlü agnostik olarak kabul edeceğiz. Bu iki farklı agnostik tutumdan genel bir tanım çıkarmaya çalışırsak, rasyonel bağlamda Tanrı'nın var veya yok olduğuna yönelik bir yargıda bulunmayan veya yeterli kanıt olmadığı için Tanrı'nın varlığını kabul etmeyen kişiye agnostik diyebiliriz. Tabii ki bu tanımın ne kadar geçerli olduğunu ayrıca tartışmaya açacağız.

2. Dawkins'in Bakış Açısıyla Agnostisizm

Dawkins'in bu konudaki fikirlerine geçmeden önce onun 'taraf tutmayanlar' olarak nitelediği agnostik kesime karşı Yoder'in bahsettiği anlamda doğal teoloji taraftarlarıyla ortak düşüncelere sahip olduğunu belirtmeliyiz. Taraf tutmayanlar olarak nitelediği bu grubun temel özelliği aksi yönde veya lehte bir kanıt bulunamadığında olumlu ya da olumsuz bir karar bildirmemektir. Dawkins aslında bu durumun bilimsel alanda çok doğru bir pozisyon olduğunu vurgular. Mesela dünya dışında evrenin herhangi bir yerinde hayatın var olup olmadığı sorusuna karşılık agnostik olunabileceğini ve bu konuda kanıt ortaya çıkana kadar herhangi bir karar bildirmemenin mantıklı olduğunu kabul eder. Böylece agnostisizmin çoğu bilimsel sorgulamada uygun bir duruş olduğu sonucuna varır (Dawkins, 2009: 51). Ancak Tanrı'nın var olup olmadığı hususunda durum değişmektedir. Çünkü ona göre bu konuda ihtimallere dayalı bile olsa bir inanca sahip olmak gerekir. Bu noktada Dawkins'e bir nebze hak verdiğimizizi ancak sonuç itibarıyla ondan ayrıldığımızı söyleyebiliriz. Tanrı'nın var olduğuna iman edip epistemolojik bağlamda bilinmeyen birçok şeyin var olduğunun kabulü agnostisizmle ilişkili bir tavır olacaktır.

Dawkins'in bu tavrı karşısında bir agnostik 'Zaten asıl tartışma konusu burada değil mi? Çoğu bilimsel sorgulamada agnostik olmanın uygun pozisyon olduğunu söyleyip, Tanrı söz konusu olduğunda kişiyi bir tarafa yönelmeye zorlamak bizatihi çelişkili bir tutumdur' (Ayala, 2007: 174) şeklinde itirazda bulunabilir. Çünkü siz şayet doğadan dolayısıyla bilimden yola çıkarak Tanrı'nın varlığını veya yokluğunu kanıtlamaya çabalıyorsanız, öncelikle elinizdeki bulguların kesin bilimsel gerçekler olup olmadığını kanıtlamalısınız. Böylece elinizdeki bilimsel bulgular agnostik bir pozisyonda değerlendirme aşamasından kurtulmuş ve bir yargıya sahip olabileme imkânını sunmuş olur. Bu noktada büyük patlama veya evrim teorilerinin gerçek anlamda kesin sonuçlar içerip içermediği noktasında agnostisizm uygun olabilirken, ki şu an durum böyle olması gerektiğini gösteriyor, bu verilerden yola çıkarak herhangi bir kanıt sunmanın nasıl bir açıklaması olabilir? sorusunu sormamız icap eder. Görünen o ki doğal teoloji taraftarları ve özellikle Dawkins, bilimsel varsayımları bilimsel hakikatmiş gibi kabul etmemiz noktasında ısrarcıdır.

Tanrı'nın varlığı veya yokluğu meselesinin bilimsel bir mesele olduğuna yönelik Dawkins'in görüşüne karşılık bilimsel alandan yola çıkılarak bu meselenin çözümlenemeyeceği iddiasına yer veren Rodney Stark, bilim için Tanrı'nın varlığına veya yokluğuna yönelik kanıtlar bulmanın imkânsızlığına dikkat çekerek teist ve ateist varsayımların eşit derecede bilim dışı olduğunu ileri sürer. Bu açıdan değerlendirdiğinde en olağan tavrın agnostisizm olduğunu savunur. Çünkü ateist veya teist varsayımlar inanç odaklıdır ve hiçbir zaman kanıt sunmazlar (Stark, 2005: 8 vd.). Stark'ın bu düşüncesine belli ölçüde katılmakla birlikte Tanrı'ya inanmakla onun varlığını kanıtlamanın farklı şeyler olduğu şerhini düşmeliyiz. Yani Tanrı'nın varlığını rasyonel düşünce sisteminde bilimsel yöntemlerle kanıtlanamamak O'nun var olduğuna inanmanın önünde engel değildir. Dolayısıyla Tanrı'nın gerçek doğasını sınırlı insan aklıyla kavranamayacağı agnostisizm olarak adlandırılacaksa, bu tarz agnostisizm ateizme uzak bir tavır olacaktır. Bunun yanında Tanrı'nın var veya yok olduğuna yönelik farklı ipuçları bulunabilir. Ancak bilimsel olarak kendilerinin dayanak olarak alındığı bu ipuçları yorumsal temeller olacaktır. Çünkü hem teistler hem de ateistler bildiklerinden daha fazla şey iddia etmektedirler.

İlk etapta yaptığımız ayrıma benzer şekilde Dawkins de iki tür agnostisizmin olduğunu söyler. Birinci tür zayıf agnostisizme karşılık gelen "geçici agnostisizm"dir. Buna göre aleyhte veya lehte kanıtlar vardır ancak bunlara ulaşana kadar (bir gün mutlaka ulaşılacaktır varsayımını kabul şartıyla) olumlu veya olumsuz bir karar vermekten kaçınılmaktadır. Bu tür agnostik tutum, kişinin bilgi ve kapasitesine göre değişebileceği gibi günün bilimsel şartlarına göre de farklılık arz edebilir. Yani bugün kanıtlanamaz olarak görülen bir şey, yarın ortaya çıkacak olan yeni bilimsel gelişmelere bağlı olarak kanıtlanabilir (Huxley, 1900: 246). Dawkins şimdilik yeterli kanıtın olmaması ile ya kanıtların anlaşılmadığı ya da okumaya, öğrenmeye vakit olmadığını kast eder. Birileri kesin kanıtları elde etmiştir ve bizim bundan haberimiz yoktur. Dawkins, "mutlaka bir yerlerde bir gerçek vardır ve bir gün biz onu bilmeyi umarız" (Dawkins, 2009: 50-51) sözüyle bu tutumu özetler. İkinci tür ise güçlü agnostisizme karşılık gelen "sabit agnostisizm"dir. Dawkins, bu tür agnostisizmin kanıt toplanması mümkün olmayan alanlarda uygulanabilirliğine işaret etmekle birlikte bu durumun Tanrı'nın var olup olmadığı hususunu kapsamadığı üzerinde durmaktadır. Nitekim ona göre Huxley'in dini inanç konusundaki agnostikliği bu yönüyle savunulamaz niteliktedir (Dawkins, 2009: 53). Çünkü Huxley olasılık nüanslarını görmezden gelerek ve Tanrı'nın varlığının veya yokluğunun kanıtlanmasının imkânsızlığını savunarak sabit bir agnostik tavır sergilemiştir. Ancak bu iddiayı öne sürerken ileri sürdüğü bir görüş var ki burada dikkat çekilmesinde fayda vardır. Bu tür agnostisizm içerisinde değerlendirildiğinde Tanrı'nın var olup olmama ihtimalinin eşit görüldüğü gibi bir durumun gözlemlendiğinden bahsetmektedir. Aslında kendisinin böyle bir yargıya varmasının sebebi, Yoder gibi agnostiklerin lehte ve aleyhte kanıtların bulunamaması halinde Tanrı'nın varlığı veya yokluğu hakkında öne sürülen önermelerin eşdeğer olduğunun savunulması gerektiği düşüncesidir (Yoder, 2013: 140). Bu durumun daha çok zayıf agnostisizmde yer alma ihtimali olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Tanrı'nın var olup olmadığı hususunda herhangi kesin bir kanıt olmadığını iddia etmekle ihtimaliyet hesabı yapmak

farklı şeylerdir. Mesela Dawkins'in bahsettiği şey karşıt kanıtlar arasında daha muhtemel olanı araştırmak, bulmak anlamına gelecektir.

Bu açıklamaları yaptıktan sonra Dawkins'in Tanrı'nın var olup olmaması meselesini hangi agnostik tutum kapsamında değerlendirdiğine bakmak gerekir. Ona göre bu konu ilk bakışta agnostisizmin geçici statüsünde değerlendirilmelidir. Şayet sabit agnostisizm sınıfında Tanrı'nın var olup olmadığı işlenseydi hiçbir zaman mantıksal ve bilimsel bir kanaat elde edilemeyecekti. Oysa bilim gizemli bütün şeyleri keşfedecek tek yoldur ve ona göre Tanrı'nın yokluğunu da gelecekte ispat edecektir. Hakeza böyle bir durumun veya aksinin gerçekleşmeyecek olması düşüncesi dahi sağlam bir temelden yoksun olmayı gerektirir. Yani Dawkins'e göre bir şeyin varlığı veya yokluğu noktasında herhangi bir kanıtın olmaması, o şeyin varlığının veya yokluğunun sağlam bir temele dayanmadığını gösterir (Dawkins, 2009: 52). Dolayısıyla ona göre geçici agnostisizmde var olan bilimsel kanıtlardan yola çıkılarak ulaşılan sonuçların görmezden gelinmesi, sabit agnostisizmde ise bir sonuca varılacak her türlü kanıtın yokluğuna hükmedilmesi sebebiyle agnostisizm Tanrı'nın varlığı ve yokluğu meselesinde gereksizdir (Yoder, 2013: 138). Oysa Huxley, bilimsel teolojinin (*Scientific Theology*) agnostik ilkeyi benimsediği ancak bu yolla ulaşılan sonuçların agnostiklerin çoğu tarafından kabul edilemeyecek noktaya ulaştığını söyler (Huxley, 1900: 313). Dawkins gibi yeni ateistlerin söylediği şeyle çok da uzak bir düşünce olmadığını düşündüğümüz bu görüşe baktığımızda, Tanrı'nın varlığına veya yokluğuna hükmetmek noktasında bir agnostiğin tutarlı olup herhangi bir yargıya sahip olmaması yani özellikle kanıtların yokluğuna binaen Tanrı'nın yokluğunu olumlama gerekmektedir. Bu noktada agnostiğin yapacağı şey, bağlı olduğu ilkenin iddia edildiği gibi epistemolojik bir yöntem olması hasebiyle, sadece epistemolojik bir duruş sergilemektir. Ancak Huxley'in bahsettiği agnostik çoğunluğun böyle bir tutarlılığa sahip olup olmadığı tartışmalıdır. Hakeza Huxley'in kendisi de agnostisizmin doğal teoloji ile değil dinin iman hakikatleri ile çeliştiğini söyleyerek, her ne kadar Yoder gibi Huxley yorumcuları onun agnostisizminin bilme ile ilişkili olduğunu iddia etseler de dini geleneklerin hakikat iddialarına karşı ontolojik bir karşı çıkışa işaret etmektedir (Huxley, 1900: 313 vd.). Sonuçta Dawkins'in agnostisizmin gereksizliği yönündeki eleştirisinin belki de haksız olduğunu söyleyeceğiz. Şimdi Dawkins'in olasılık tayfinin bizi nereye götürdüğüne bakalım.

1. Koyu teist: Tanrı'nın var olma olasılığı yüzde 100'dür. C. G. Jung'un sözleriyle "inanmam, bilirim."
2. Fiili teist: Tanrı'nın var olma olasılığı son derece yüksek ama yüzde 100 değil. "Kesin olarak bilemem ama Tanrı'ya fazlasıyla inanırım ve onun burada olduğunu varsayarak hayatımı sürdürürüm."
3. Teknik açıdan agnostik ama teizm meyilli: Tanrı'nın var olma olasılığı yüzde 50'den biraz yüksek. "Çok kararsızım ama Tanrı'ya inanmaya meyilliyim."
4. Tamamen tarafsız agnostik: Tanrı'nın var olma olasılığı tam olarak yüzde 50. "Tanrı'nın varlığı ya da yokluğu kesin olarak eşit olasılıktadır."
5. Teknik olarak agnostik ama ateizme meyilli: Tanrı'nın var olma olasılığı yüzde 50'den biraz düşük. "Tanrı'nın var olup olmadığını bilmem ama inançsız olmaya meyilliyim."
6. Fiilen ateist: Tanrı'nın var olma olasılığı son derece düşük ama sıfırdan yüksek. "Kesin olarak bilemem ancak Tanrı'nın epey olanak dışı olduğunu düşünüyorum ve burada olmadığını varsayarak hayatımı sürdürüyorum."
7. Koyu ateist: Tanrı'nın var olma olasılığı hiç yok. "Tanrı'nın var olmadığını bilirim." (Dawkins, 2009: 54).

Dawkins, kendisini 6. kategoride görmekle birlikte 7. kategoriye meyilli olduğunu söyler. Yani bu durum göstermektedir ki onun için bile şimdilik Tanrı'nın var olmadığı mutlak kesinlik

içermemektedir. Açıkçası bu tabloya göre agnostisizmin 1-7 hariç diğer tutumlar için ifade edilebileceğini söyleyebiliriz (Yoder, 2013: 142). Ancak agnostisizmi sadece bilmeme durumuna göre değerlendirmek gerekirse inanma veya inanmama şeklinde bir yargıda bulunulmaması gerekmektedir. Oysa bu tabloda Dawkins teizm ve ateizmin kesin inanç durumları arasındaki bütün tutumlarda agnostisizmin var olabileceğine işaret etmiştir. Buna rağmen ateizm için ara durum olduğu kanaatini taşıması sebebiyle agnostisizmin yersizliğine dikkat çekmiştir.

Bu tabloya göre mutlak anlamda agnostik olmak da imkânsızdır. Çünkü tayfin tam ortasında sürekli durmak olanaksızdır. Aslında onun kabul ettiği gibi Tanrı'nın var olduğunun veya olmadığının mantıksal ve bilimsel olarak kanıtlanmasının zorunlu olduğu düşüncesine sahip olanlar için tablonun tam ortasında yer almak geçici olarak agnostik olmaktır. Ancak Dawkins'in iddia ettiği gibi neden tayfin ortasında yer alanlar geçici olarak agnostik olmak zorundadır? Aslında bunun cevabı sabit agnostiklerin bu noktadan (4. Kategori) başka bir noktaya hiçbir zaman hareket edilemeyeceğini peşinen kabul edecek olmalarıdır. Yani sabit agnostikler Tanrı'nın var olup olmadığını pratik alanda aramanın anlamsız olduğunu düşünmektedirler. Bu durumu Bertrand Russell üzerinden yorumlayalım. Mesela Russell herhalde tayfin ortasından ne aşağı ne de yukarı hareket edemeden ömrünü tamamlamıştır. Çünkü ona göre Tanrı'nın kesin olarak var olmadığını kanıtı yoktur (Russell, 1928: 149-150). O, Tanrı'nın varlığının ve öte dünya hakkındaki meselelerin bilinmesinin imkânsız olduğunu veya en azından günümüz şartlarında böyle bir imkânın olmadığını belirterek bu konulardaki yargılardan kaçınmak gerektiğini ileri sürer. Dolayısıyla agnostik Tanrı ve dünya ötesi meselelerde şu an doğruyu bilmenin imkânsız olduğunu düşünen kişi olarak tanımlar (Russell, 2009: 557). Bu demektir ki Dawkins gibi Russell için de Tanrı ve dünya ötesiyle ilgili meseleler asla bilinemez değildir. Ancak Dawkins'ten farklı olarak ona göre şu anlık Tanrı'nın yokluğunun kanıtı da olmadığı için felsefi açıdan ateist değil agnostik kalmak daha makuldür (Russell, 1986: 84). Russell'in bu durumundan anladığımız, Dawkins'in iddiası bağlamında söylersek teoride her ne kadar sabit agnostik olunması imkânsız görünse de pratikte bunun mümkün olduğudur. Russell felsefi olarak her ne kadar agnostik olduğunu iddia etse de günlük hayatta hem felsefenin hem de dinin tanrısına inanmaması yönüyle ateist olarak nitelendirilebileceğini kabul eder. Hatta herhangi bir tanrı algısına karşı olması sebebiyle bu tarz agnostisizmin pratikte ateizme yakın durduğunu belirtir (Russell, 2009: 557). Kısaca Russell agnostisizmin ateizme yakın bir tutum olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla Russell'in gerçek anlamda sabit/güçlü agnostik tutum içerisinde olduğuna ve ateizme yakın bir yerde durduğuna karar verebiliriz. Böylelikle güçlü agnostisizmin ateizmle sıkı bir ilişki içerisinde olduğu düşüncemizin sağlanmasını yapmış oluruz.

Kanıtlanma sorumluluğu ateistlere mi yoksa Tanrı'nın var olduğunu iddia edenlere mi aittir? İlk etapta bu soruya verilecek cevap bir şeyin var olduğunu iddia edenlerin bunu ispatlaması gerektiği yönünde olacaktır. Ancak pozitif ateist bir tutum benimseyen Dawkins, Tanrı'nın yokluğunun kanıtlanmasının herhangi bir şeyin yokluğunun kanıtının elde edilmesi bağlamında saçma bir girişim olduğunu kabul etse de hem Tanrı'nın yokluğunun ispatlanabileceğini hem de varlığının mümkün olmadığını gösterilebileceğini ileri sürer. (Dawkins, 2009: 57). Burada onun gayesi agnostisizmin imkânsızlığını göstermektir. Şöyle ki, ona göre agnostisizmin temel tutumu Tanrı'nın varlığının ne kanıtlanabilir ne de çürütülebilir olduğu görüşünden yola çıkarak her iki olasılığın eşit olduğudur. Oysa Dawkins, böyle bir mantıksal çıkarımın anlamsız olacağını vurgular. Çünkü yukarıda bahsedildiği üzere ona göre bu mesele bilimsel alanda tartışılabilir. Dolayısıyla bilim ile dinin farklı konuları ve tartışma alanları olduğu yönündeki ayırım kabul edilemezdir. Nitekim Dawkins, neden var olduğumuz, hayatı meydana getirenin ne olduğu gibi soruların cevaplandırılmasında bilimin sınırlı kalacağı görüşüne karşılık, ilahiyatçıların ve felsefecilerin hangi üstünlüklere sahip olduğunu sorgulamaktadır. Yani ona göre felsefe ve ilahiyatın bilime hiçbir üstünlüğü olmamakla birlikte aslında ilahiyatın bu sorular karşısında tamamen yetersiz kaldığını ileri sürmektedir. Buna göre bilimin cevaplayamadığı soruları karşısında dini açıklamaya yönelmek anlamsız olacaktır. O, bilimsel bilginin ve yöntemin sınırlarının zorlanması gerektiğini düşünüyor olmalı ki, bilimin nasıl sorusunun cevaplarına hapsedilmemesi

gerektiğini aksine neden veya niçin sorularına cevap verebilme niteliğinin kullanılması gerektiğini öne sürer (Dawkins, 2009: 59). Bu demektir ki dini veya felsefi açıdan bilinmezciğe hapsedilmek yerine bilimin kanıtlayıcı gücüyle Tanrı'nın varlığı meselesi dahil birçok konuda fikir elde edilebilir. Oysa kanıtlama sorumluluğu bağlamında teist ve ateistlerin yükümlülüğü birbirine attıklarını iddia eden Kenny, Dawkins'in iddiasına karşılık teist ve ateistlerin bilgisizliklerini itiraf edemediklerini belirtir (Kenny, 2012: 164). Tanrı'nın var olmadığına yönelik kanıtların bulunduğu görüşüne karşılık Garry Gutting ise ateist kanıtların yetersizliğine vurgu yapar ve teist kanıtlardaki başarısızlığın ise ateizmi değil agnostisizmi desteklediğini ileri sürer (Gutting, 2013: 53).

Biz, kanıtların teraziye konulup eşit ağırlıkta dengelendiği veya birinin diğerine oranla daha muhtemel olduğu tarzında hesaplanmasının mantıksız bir tavır olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim Yoder'e göre Huxley, kanıtların dengede olduğu durumda değil yetersiz olduğu durumda agnostisizm için bir ortam doğacağını belirtir (Yoder, 2013: 140). Bu noktada Aydın'ın Tanrı'ya inanmak ve onun varlığını kanıtlamanın farklı şeyler olduğu görüşünün mantıklı olduğunu düşünmekle birlikte agnostisizmin lehte ve aleyhteki kanıtları tam olarak denkleştirmek zorunda olduğu (Aydın, 1999: 211) görüşüne katılmadığımızı belirtelim. Yani şu anlık, Tanrı'nın varlığı lehindeki görüşlerin ve kanıtların ikna edici olmadığı bunun yanında aleyhteki görüş ve kanıtların da yetersiz olduğu durumda agnostisizmden söz edilebileceğini söyleyelim. Bu nedenle ilk olarak ileri süreceğimiz husus, tayfin ortasındaki tavrın yanlış olduğudur. Geçici veya sabit olsun agnostisizmin hiçbir şekli bu alana tekabül etmeyecektir. Aslında bu yorum tayfin bütün basamakları için geçerli olmalıdır. Hatta Dawkins'in ya da diğer ateistlerin ve doğal teoloji taraftarlarının kastettiği her anlamda bu böyle olmak zorundadır. Çünkü ne tayfin ortasından yukarı doğru ne de aşağı doğru herhangi bir ihtimaliyet hesabı objektif değerlendirme içerecektir. Yukarıdaki tablo göz önüne alındığında her halde Dawkins'in çizmiş olduğu bu tabloya doğal teoloji taraftarları itiraz etmeyecektir. Çünkü onlar da Tanrı'nın var olduğunu kanıtlarken benzeri süreçleri kullanarak, tayfin ortasından yukarı doğru olan herhangi bir seçeneği seçmektedirler. Kimisi mutlak anlamda kanıtın kesinlik içerdiğine kimisi ise yüzde 50'den daha fazla muhtemel olduğuna kanaat getirmektedir. Bunu farklı oranlarla nasıl izah edebiliriz? Mesela Unwin'in (Unwin, 2005) yaptığı gibi Yüzde 57, yüzde 61, yüzde 88 vs. şekillerde bu ihtimaliyet oranını nasıl belirleyebiliriz? Biraz önce dediğimiz gibi bu uğraş ne kadar mantıksal ve bilimsel olarak sunulursa sunulsun kesinlikle şahsi inanç ya da iman temelinde şekillenmiş tutum olarak kabul edilecektir. Bu yoruma göre ateizm de bir inançtır, karşı taraftakiler de inanç ya da iman eylemine dayanarak önceden kabul ettikleri önermeleri veya tutumları aklen veya bilimsel olarak gerekçelendirmek istemektedir. Tabi ki bunun gerekli olup olmadığı noktasında onlarla aynı fikirdeyiz. Her ne olursa olsun düşünce, eylem kapsamındaki bazı şeylerin bir şekilde gerekçelendirilmesi gerekir. Ancak Tanrı'nın var olduğu veya olmadığı hususunda tek gerekçelendirme yönteminin mantıksal veya bilimsel alan olduğu söylenemez. Şöyle ki bu şekilde olsa bile yukarıdaki sınıflandırmada da fark edildiği üzere bu her daim subjektif bir değerlendirme içerecektir. Neticede belki de doğal teoloji taraftarları, belli açılardan ateistlerin özellikle Dawkins'in 'Tanrı'nın bilinip bilinmemesi sorunu bilimsel bir meseledir' yorumuna binaen tuzağa düşmüşlerdir.

Sonuçta Dawkins sabit agnostisizmi tamamen devre dışı bırakmıştır. Kanıtlar bağlamında tartıştığı geçici agnostisizmin ise yersiz olduğunu belirtmiştir. Bunu üç önermeyle özetleyebiliriz (Yoder, 2013: 139).

1. Şayet Tanrı'nın var olduğu hipotezinin imkânsız olduğunu gösteren yeterli kanıt varsa geçici agnostisizm yersizdir.
2. Tanrı'nın var olduğu hipotezinin imkânsız olduğunu gösteren yeterli kanıt vardır.
3. Geçici agnostisizm yersizdir.

Agnostik birisi Dawkins'in kanıtlar hakkındaki düşüncelerine cevap olarak farklı bir önerme kümesi sunabilir. Doğal olarak kesin olmayan bir şeyin varlığını kanıtlamanın imkânsız olduğu

düşüncesinden yola çıkarak sadece Tanrı hakkında değil aynı zamanda inanmak için iyi bir nedenimiz olmayan her türlü şeyin varlığı hakkında da agnostik olunması gerektiğini ileri sürebilir. İkinci önermeye karşı bir agnostiğin kuracağı önermeler kümesi şöyle şekillenebilir (Yoder, 2013: 140).

1. Tanrı'nın varlığı lehinde veya aleyhinde kesin kanıtlar bulamayız.
2. Tanrı'nın varlığı lehinde veya aleyhinde kesin kanıt bulamıyorsak, "Tanrı vardır" veya "Tanrı yoktur" hipotezlerinin kabaca eşdeğer olduğunu söyleyebiliriz.
3. Tanrı'nın varlığı lehinde ve aleyhindeki hipotezler kabaca eşdeğerse, bu durum agnostik olmayı gerektirir.
4. Öyleyse, Tanrı'nın varlığına ilişkin olarak agnostik olmalıyız.

Netice itibariyle Dawkins'in agnostisizm hakkındaki görüşlerinden yola çıkarak ateizm-agnostisizm ilişkisi bağlamında agnostisizmin gerekli olup olmadığı dolayısıyla hangi konumda bulunması gerektiği konusunda bir sonuca varamadık. Ancak bu noktada bir sonraki tartışma alanına geçiş mahiyetinde bazı düşünceler öne sürebiliriz. Tanrı'nın var olup olmadığının rasyonel bir temeli bulunmadığını söyleyen kişi, insan aklının sınırlarına işaret etmiş olacaktır. Ancak bu rasyonel temelle ne kastedildiği önemlidir. Bilim ve mantıksal çıkarımlar döngüsünde kesin sonuçlara ulaşılabileceği varsayımı gibi ihtimaliyet hesaplarına dayanarak rasyonellik iddiaları da ileri sürülebilir. Aynı rasyonel ve bilimsel gerekçelerden yola çıkılarak iki farklı sonuca ulaşılabildiği gerçeği, rasyonel olarak bir gerekçe bulmaya bizi zorlayanların aklın sınırlı yapısına dikkat etmediklerini gösterir mahiyettedir. Bu noktada aklın sınırlarına işaret ederek hiçbir şeyin bilinemeyeceğini ve bundan dolayı inanmanın gereksiz olduğunu söyleyen kişi ateizme yönelmiş olabileceği gibi aklen temellendirilmese de dini iman gereği olarak inanılması gereken önermelerin var olduğunu benimseyen kişi fideizme doğru yol alabilir. Ancak akli tamamen inkâr etmekle ona sınır çizmenin farklı şeyler olmasından dolayı fideizm nitelendirmesinin herkes tarafından benimsenmeyeceğini unutmamak gerekir. Dolayısıyla Tanrı'nın varlığı meselesinde akli kullanmakla aklın kesin sonuçlara ulaşmada yetersiz olduğunu söylemenin arasındaki farkı iyi ayırt etmek gerekir. Bununla birlikte akli sürecin iman eyleminin neresinde konumlanacağını belirlemenin yukarıdaki duruma bağlı olacağı anlaşılmalıdır. Bu düşünceler ışığında agnostisizmin konumunu irdeleyelim.

3. Agnostisizme Konum Belirlemek Mümkün mü?

En başta belirlenmesi gereken husus, agnostisizm tanımıyla bağlantılı olarak bu meseleyi nasıl konuşacağımızdır. Epistemolojik bağlamda ve sonrasında ontolojik bağlamda dile getirilen hükümler agnostisizmin farklı şeye işaret ettiğini göstermektedir. Yani agnostisizmin konumunu belirlemede Tanrı'nın var olup olmadığı ile bilinip bilinemeyeceği meseleleri ayrı şekillerde işlenmelidir. Şimdilik ilk etapta varsayımsal bir tablo çizelim ve meseleyi bu tablo üzerinde tartışalım. Agnostisizmi aklın ulaşamayacağı hakikatlerin var olduğu bağlamında ele alırsak ve Tanrı'nın varlığını veya yokluğunu kanıtlamak için akli bir yolun olmadığı şeklinde ifade edersek sınırlı bir agnostisizm tanımı vermiş oluruz. Aksine agnostisizmin tüm bilgi yollarıyla bir Tanrı'nın var veya yok olduğu hakkında bir yargıda bulunulamayacağı olduğunu söylersek zayıf agnostik, Tanrı'nın var olduğunun kanıtlanamadığı ve kanıtlanamayacağı düşüncesinden hareketle yokluğuna hükmettiğimizde güçlü agnostik bir tutumu benimsemiş oluruz. Agnostisizmin son iki şeklinde bir tanrının varlığına dair yargı gerçekleşmediği için Tanrı'ya inanan birisinin bu iki agnostik tutum kapsamında değerlendirilmesi imkânsızdır. Ancak en başta dile getirdiğimiz sınırlı agnostik tavırda agnostik olup olmadığımız noktasında halen bir belirsizlik mevcuttur. Bu nedenle mantıksal ve bilimsel alandan yola çıkılarak elde edilmeye çalışılan kanıtlara bakıldığında ve bu kanıtların yetersizliğinde karar kıldığımızda her ne kadar agnostik görünsek de Tanrı'ya iman konusunda bir sorun yaşamadığımız için fideist bir temele sahip olup olmadığımızı sorgulamamız gerekmektedir. Çünkü bir anlamda agnostisizmin iman konusunda kararsızlık olarak ele alındığını da düşünürsek böyle bir sorunu yaşamayan bir kimsenin Tanrı'nın kanıtlanmasının

imkânsızlığına işaret etse bile agnostik olmadığını söyleyebiliriz. Ancak fideist olup olmadığı veya fideist tutumunun sınırlarının ne olduğu noktasında da bir belirlenim şarttır. Tabii ki bu durumda Tanrı inancı ve onun gerekleri ile birlikte bu tutumun dini yansımalarının tartışılması zorunluluk arz etmektedir. Yani zamanla dini gelenek içerisinde yerleşmiş teolojik düşünce, epistemolojik anlayış, kurumsal yapılanma ve pratik bağlamdaki eylem birlikteliğinde hangi noktada durulduğunun belirlenmesi gerekir. Bu aşamada kelamcı, mistik, felsefeci, selevi görüş vs. kimlikleri benimseme durumuna göre mevzilerin değiştiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla agnostisizmi dindar kimliği kapsamında değerlendirdiğimizde dini gelenekteki tarihsel, tarih üstü hakikatler ve mutlak hakikat hakkındaki birçok hususun dini kaynakların sahilliğine göre doğru kabul edilip edilmemesinin değişebilir nitelikte olduğunu söylemeliyiz. Bu noktada dini gelenek içerisindeki malumatın bize sunulmuş şekillerine göre sınıflandırılması sonucu bazı bilgilerin doğruluğuna mutlak iman edebileceğimiz gibi bazılarının da doğruluğunun kanıtlanması zor olduğu kanaatinden yola çıkarak onların doğruluklarından şüphe edebiliriz. Hakeza dini gelenek içerisinde oluşmuş teolojik düşüncedeki farklılıkların, teolojik bilginin sorgulanması sonucunu doğuracağı aşikârdır. Ayrıca dini tecrübe sonucu öne sürülen birçok hakikat iddiasının sübjektifliğinden dolayı bu iddiaların bağlayıcılığı tartışılacaktır. Nitekim Kenny daha geniş bir perspektiften, çatışan vahiylerle bakıldığında sahip olunan imanın rasyonalitesinin tartışılır olduğunu söyleyerek bu duruma işaret eder (Kenny, 2007, 395). Bütün bu değerlendirmeler ışığında dini gelenekteki birçok konuda bilgisizlik durumunun baş gösterebileceğini söylemeliyiz. Ancak yine de böyle bir tutuma sahip kimselerin agnostik olarak nitelenip nitelenmeyeceği tartışmalı olacaktır. Bu bağlamda negatif teolojinin agnostisizm üretmeyeceği (Özalp, 2015:747) tarzındaki düşünceler yabana atılmamalıdır.

Tanrı'nın varlığına veya yokluğuna dair kanıtların olmadığından yola çıkarak kendisini teist veya ateist pozisyonda görmeyen bir kimsenin agnostik olabileceğini söyleyebilir miyiz? Mesela Anthony Kenny, şu anlık Tanrı'nın varlığı ve yokluğu yönünde ileri sürülen kanıtların eşit olasılıkta olduğu görüşünden yola çıkarak agnostik olduğunu ileri sürer. Böylece Tanrı'nın var olup olmadığı noktasında herhangi bir yargıya sahip olmadığını belirtir (Yoder, 2013: 141). Kenny, teist ve ateistlerin kanıtların ötesinde yargılar öne sürdükleri ve inanç olarak nitelenebilecek bu yargıları gerekçelendirmedikleri için rasyonel bir tutum sergilemediklerini söyler. Bu nedenle ona göre Tanrı'nın var olup olmadığı noktasında agnostik olmak en rasyonel tutumdur (Uslu, 2012: 17). Teist ve ateistlerin öne sürdükleri kanıtlar bağlamında bir nebze de olsa tutarlı görünen bu görüş Tanrı'nın varlığını kabul edenler açısından pek de cazip görünmemektedir. Zayıf ve güçlü agnostik tavrı karşılaştırdığımızda, Tanrı'nın varlığı veya yokluğu yönündeki kanıtların eşitliğinin hesaplanması zor olduğunu düşünsek dahi zayıf agnostik tavrın güçlü tutuma göre daha makul olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü zayıf agnostik tutumda varlık veya yokluk bağlamında herhangi bir yargıya sahip olunmaması gerektiği ileri sürülürken güçlü formda varlık lehindeki kanıtların olmayışından yola çıkılarak Tanrı'nın yokluğuna hükmedilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu durumda güçlü agnostinin peşin kabulü, varlık bildiren teist kanadın kanıtlama sorumluluğuna sahip olduğudur. Negatif ateizmde de kanıtlama sorumluluğunun teizmde olduğu (Flew, 1972: 36) ancak teizmin kanıtlarının Tanrı'nın varlığını kanıtlayamadıkları, bu sebeple onun yokluğuna hükmetmek gerektiği ileri sürülmektedir. Yani her ne kadar prensip olarak Tanrı'nın var olması mümkünse de var olduğuna dair gerekçe bulunmaması sebebiyle Tanrı reddedilmelidir. Bu bağlamda negatif ateizmde bir iddia olmamakla birlikte ret vardır. Oysa pozitif ateizm Tanrı'nın var olmasının mümkün olmadığı şeklindeki yargısı ile hem bir ret hem de karşıt bir iddia barındırır (Türk, 2012: 20). Güçlü agnostisizmde de Tanrı'nın varlığı lehindeki kanıtların geçersizliğinden ve insan aklının sınırlı yapısından yola çıkılarak kanıtlamanın imkânsızlığına işaret edilmekte böylece her ne kadar yokluğundan emin olunmasa da daha çok negatif ateizme yakın bir tavır sergilenmektedir. Ancak Tanrı'nın varlığı hususunda teist ve ateist kanadın iddiaları rasyonel ve bilimsel temelden yola çıkıp metafizik bağlamda tartışılmaya devam etmektedir. Bu yönüyle teist ve ateistler, iddiasını kanıtlamada aynı yetersiz gerekçelerden yola çıkarak iddialarını inanç hüviyetinde ortaya atmaktadır. Şayet güçlü agnostik tutarlı bir tavra sahip olsaydı herhangi bir tutum lehinde görüş

belirtmez ve zayıf agnostik olarak kalırdı. Mesela zayıf agnostisizmde böyle bir tutarsızlık mevcut değildir. Kenny, epistemolojik olarak Tanrı'nın var olduğu ya da olmadığı bilinemesi ve kanıtlanamasa da iman etmenin ya da iman etmemenin farklı bir boyut olduğuna dikkat çeker. Yani agnostik bakış açısıyla her ne kadar dualara cevap vermeyecek ve bilinmeyecek olsa da varlığından şüphe duyulan bir Tanrı'ya iman etmenin dışarıdan görüldüğü kadar irrasyonel olmadığını ileri sürer (Kenny, 2012: 167-168).

Yukarıda güçlü agnostisizmi negatif ateizmle yakın bir pozisyonda ele aldık. Kenny'in teizm, ateizm ve agnostisizmi alt sınıflara bölerek oluşturduğu kavramsallaştırmaya bakarsak bu yorumumuzla çelişkili bir durumun var olduğunu fark ederiz. Ona göre teizm ve ateizm pozitif ve negatif olmak üzere iki şekilde ele alınmalıdır. Buna göre pozitif teizm Tanrı'nın varlığını kabul eden, negatif teizm ise ateist olmayan kişinin durumudur. Pozitif ateizmin Tanrı'nın varlığı aleyhine kanıtlar öne süren anlayış olduğunu ve negatif ateizmin teizmin kanıtsızlığına binaen şekillendiğini zaten bilmekteyiz. Agnostisizm ise Kenny tarafından zayıf anlamda kabul edilmekte ve agnostik tavır tek tip olarak ele alınmaktadır. Böylece pozitif teizm ve ateizm, negatif teizm ve ateizmin yanına agnostisizm eklendiğinde beşli bir sınıflandırma meydana gelmektedir. Bu beşli tutum içerisinde Kenny, negatif ateist ve negatif teistin agnostik olarak nitelenebileceğini savunmaktadır. Böylece aslında üçlü bir tutum ile bu sınıflandırma özetlenmektedir. Bunlar pozitif teizm, pozitif ateizm ve agnostisizmdir (Uslu, 2012: 22-23). Yani bir tarafta Tanrı'nın varlığı lehinde kesin kanaate sahip olmak, diğer tarafta tam aksi kanaati bildirmek ve bunlardan ayrı olarak herhangi bir kanaat bildirmeden kararsızlık durumunda kalmak şeklinde bir tabloyla karşı karşıyayız. Uslu ise agnostisizmin zayıf ve güçlü formunu dikkate aldığımızda altı kategoride bu tutumları özetleyebileceğimizi belirtir. Bunlar pozitif teizm, pozitif ateizm, negatif teizm, negatif ateizm, güçlü agnostisizm ve zayıf agnostisizmdir. Kenny'in zayıf agnostik olması sebebiyle meseleyi bu açıdan ele aldığını belirten Uslu, onun bu görüşünden çıkarılabilecek iki temel husus olduğunu belirtir. Bunlardan ilki agnostisizmin pozitif teizm ve pozitif ateizmden tamamen farklı bir konum olduğu, ikincisi ise zayıf agnostisizmi negatif teizm ve negatif ateizmden ayırmanın mümkün olmadığıdır. Bu noktada Uslu'nun sorduğu sorular dikkate değerdir. Güçlü agnostisizmi negatif teizm ve negatif ateizmle aynı görmek mümkün müdür? Negatif teizm ve negatif ateizmi zayıf agnostisizm ile aynı görmek ne kadar doğrudur?

Bu soruları cevaplamadan önce Kenny'in zayıf agnostik tutum hakkındaki açıklamalarına bakmak gerekir. Kenny'in kabul etmediği en önemli husus, Dawkins'te görüldüğü üzere agnostisizmin ateizmin sulandırılmış şekli olarak ilan edilmesidir. O, agnostisizmin, Tanrı'nın var olmadığına yönelik herhangi bir iddiaya sahip olmaması sebebiyle hem ahlaki hem de epistemolojik bakımdan ateizmden farklı bir tutum olduğunu ileri sürer. Kabul edilen Tanrı tasavvuruna göre ateizm nitelendirmesinin değişebileceğine işaret eden Kenny, kendi agnostik tutumunun her şeye gücü yeten, her şeyi bilen ve salt iyi olan mutlak bir tanrı tasavvuruna karşısında değil daha az mutlak ve evrenin tasarımcısı konumundaki tanrı tasavvuruna yönelik bir tavır olduğunu öne sürer. Çünkü ona göre mitolojik tanrı tasavvurları ve dinlerde bahsedilen tanrı düşüncesi çelişkiler içeren ifadeler barındırdığı için bu tanrı tasavvurları hakkında konuşmak anlamsızdır. Dolayısıyla bu noktadan hareketle o, evrenin akıllı bir tasarımcısının var olduğunu kanıtlayan ve aksini iddia eden kanıtları birbirine denk kabul ederek ve bu kanıtlar karşısında agnostik olduğunu söyleyerek (Kenny, 2012: 161-162) bir yandan teist ve ateist kanıtların epistemolojik eşitliğine vurgu yapmış diğer yandan Dawkins gibi meselenin daha çok bilimsel alanda tartışılması taraftarı olduğunu göstermiştir. Ancak bu noktada dikkat çekmek istediğimiz en önemli şey Huxley'in bütün dini gnostik geleneklerde ifade edilen Tanrı algısında karşı çıktığı agnostisizmden, tasarımcı bir Tanrı'nın varlığına yönelik kanıtların eleştirisine dayalı bir agnostisizme geçiş söz konusu olduğudur.

Bu tartışmaya bağlı olarak Uslu, bilmek ve inanmak kavramlarıyla bağlantılı şekilde bir tablo oluşturur. Buna göre birinci sırada bildiğini düşündüğü için inananlar pozitif teist, akabinde bildiğini düşündüğü için inkâr eden pozitif ateistler, üçüncü sırada bilmediğini düşündüğü için inkâr etmeyen

negatif teistler, dördüncü sırada bilmediğini düşündüğü için iman etmeyen negatif ateistler, beşinci sırada bilmediğini düşündüğü için ne iman ne de inkâr eden zayıf agnostikler, son sırada ise bilmediğini düşündüğü için inkâr eden güçlü agnostikler yer alır. Bu tabloya baktığında Uslu, Kenny’i destekler mahiyette zayıf agnostisizmin negatif teizm ve negatif ateizmden çok da farklı olmadığını belirtir. Bunun yanında güçlü agnostisizmi ise pozitif ateizme benzetir. Bu iki tutumun ortak noktasını inanmama durumu olarak belirler. Böylece güçlü agnostisizmin agnostik ateizm olarak nitelendiğini de hatırlatır. (Uslu, 2012: 26). Tabii ki bu iki tutum arasında bariz farklar da mevcuttur. Mesela pozitif ateizmde Tanrı’nın var olmadığı belirli kanıtlardan yola çıkılarak kesin olarak ortaya koyulmakta, güçlü agnostisizmde ise bu kanıtlara itimat edilmese dahi inkâr eylemi gerçekleşmektedir. (Öymen, 2014: 5). Bu durumda herhalde Tanrı’nın varlığına inanan ama onun varlığı yanında öteki dünya gibi pek çok metafizik mevzuda mutlak doğrunun bilenemeyeceğini iddia edenler agnostik teist olarak nitelenecektir.

Görünen o ki hangi tutumların birbirlerine yakın oldukları noktasında bir çatışma yaşamaktayız. Kenny, ‘Tanrı vardır’ ifadesinin bir negatif ateist tarafından anlamlı ama belirsiz olarak kabul edilebileceği gibi tamamen anlamsız olarak da nitelenebileceğini söyler (Kenny, 2004: 162). Buradan yola çıkarak ilk tutuma sahip negatif ateisti zayıf agnostisizme ikinciye ise güçlü agnostiğe yakın olarak konumlandırabiliriz. Belirsiz ama anlamlı olan bir şey her ne kadar reddedilmese veya kabul edilmese de tamamen anlamsız kabul edilen şey reddedilmeye daha yakındır. Bu anlamda negatif ateizmin bir yönüyle zayıf agnostik tavra yakın olduğunu söyleyebiliriz. Ancak yukarıda savunduğumuz negatif ateizm tanımından yola çıkarak önceki düşüncemizde pek bir değişimin olduğunu söylemek imkânsızdır. Negatif ateizmin tam olarak ne olduğuna karar verirsek, agnostisizm ve ateizm arasındaki bağlantıyı daha net ortaya çıkartabiliriz. Mesela Kenny’e göre negatif ateist Tanrı’nın var olduğuna inanma anlamında teistin tam zıt pozisyonunda bir ateist değildir. Yani negatif ateist zorunlu olarak pozitif ateist olamaz. Çünkü o hem Tanrı’nın varlığı hem de yokluğu noktasında eksiklik hisseden kişidir. “Tanrı var mı?” şeklindeki bir soruya evet veya hayır olarak cevap veremez. Onun cevabı “bilmiyorum” olur (Kenny, 2004: 8). Ama aslında bu cevap agnostik tutumun ifadesi olmalıdır. Biz negatif ateizmi Flew’ün kanıtlama sorumluluğu görüşünden yola çıkarak ele aldığımızda negatif ateist konusunda farklı bir tanıma ulaşabiliriz. Flew, Tanrı’nın varlığı meselesinde negatif ateist veya agnostik bir tutum sergilememiz gerektiğini ileri sürerken George H. Smith gibi kanıtlama sorumluluğunun kendilerinde olduğu teistlerin Tanrı’nın varlığı lehine öne sürdükleri kanıtların geçersizliğinden yola çıkarak Tanrı’nın yokluğuna hükmetmek gerektiğini söylemektedir (Özkan, 2018: 490-491). Bu görüş Clifford’un ulaştığı sonuca yakın bir düşüncedir. Nitekim böyle olmasaydı düşünce hayatının ilk döneminde Tanrı’nın var olduğunu kabul etmeme anlamında ateist değil onu bilmeme anlamında agnostik olduğunu iddia ederdi.

Uslu’nun ortaya koyduğu tabloya bakarsak zayıf agnostisizmde bilmemek durumu hakimken güçlü agnostisizmde bilmemenin ötesine geçip inanmama ve inkâr durumu olduğunu görürüz. Negatif ateizme baktığımızda da her ne kadar pozitif ateizmde olduğu gibi bilmeme artı inanmama durumlarını kanıtlarla tasdik etme ve kesinleştirme çabasında olmasalar da bu durum bilmeme ve inkâr etme eylemleri içerisinde oldukları gerçeğini değiştirmez. Yani negatif ateizmde epistemolojik duruşun ötesinde bir tavır söz konusu olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Flew’ün negatif ateist veya agnostik tutuma sahip olunması gerektiği şeklindeki görüşü özellikle kanıtlama sorumluluğu tartışması göz önüne alındığında agnostisizmin güçlü versiyonuna karşılık geldiği söylenmelidir. Çünkü negatif ateizm kanıtların yetersizliğinden mülhem olmuş bir tavır olduğuna göre güçlü agnostikle eşdeğer bir tutum olarak ele alınabilir. Keza Kenny negatif ateistin “Tanrı’nın var olduğu inancına sahip değilim”, pozitif ateistin ise “Tanrı’nın var olmadığına inanıyorum” (Kenny, 2013: 230) şeklinde ifadede bulunacağını söyleyerek her ne kadar bu iki tavır arasında bir uçurum olduğunu ve negatif ateistin agnostisizmle aynı şeyi ifade ettiğini belirtse de yukarıdaki ifadelerden negatif ateizmin ‘bilme’nin yani epistemolojik durumun ötesine taşındığını görmekteyiz. Özetle bilme durumuna göre bakıldığında zayıf agnostisizmde bu duruma inanmama eklendiğinde güçlü agnostisizmle karşı karşıya gelmiş oluruz. Aksi halde şayet

Kenny'in anladığı şekilde negatif ateizmi 'ne teizme ne de ateizme evet, sadece bilmiyorum' tavrı olarak ele aldığımızda zaten zayıf agnostisizmden bahsetmiş oluruz. Bu durumda negatif ateizm ve zayıf agnostisizm kavramlarından birinden feragat etmemiz gerekir. Bu noktada bize gelecek itirazda aynı durumun güçlü agnostisizm ve negatif ateizm arasında var olduğu, bu sebeple iki kavramdan birisinden vazgeçmemiz gerektiği yönünde olacaktır. Dolayısıyla agnostisizmi sadece zayıf formuyla ele almak gerektiği sonucuna varmış oluruz. Çünkü agnostik tutuma sahip olmak temel anlamıyla teist ya da ateist olmak değildir. Bu yönüyle geleneksel agnostisizmdeki belirsizliği, ki bu Huxley'de de vardır, aşmak gerekmektedir. Şayet agnostikseniz başlangıçtaki yönetsel ilkeye (epistemolojik anlamda) sadık kalarak herhangi bir hükümde bulunmamanız gerekir. Aksine Tanrı'ya inanmadığınızı ve teistlerin öne sürdüğü gerekçelerin yetersizliğinden yola çıkarak Tanrı'nın var olmadığını söylüyorsanız ateist olarak nitelendirilirsiniz. Dawkins'e benzer şekilde Smith de bu durumda Huxley gibi agnostiklerin Tanrı'nın var olmadığını kabul ettiklerini dolayısıyla ateist olarak görülmeleri gerektiğini vurgular (Smith, 2003: 12). Epistemolojik bağlamdan yola çıkarak varlık ya da yoklukla ilgili bir yargıda bulunulduğunda Smith'in yorumu elbette doğru olarak kabul edilmelidir. Ancak yukarıda vurguladığımız gibi epistemolojik olarak numen alanıyla ilgili bilgisizlik bir Tanrı'nın var olmadığını göstermez. Gerçi Smith'e göre herhangi bir şekilde Tanrı'nın varlığından söz edilmesi teist olmanın göstergesidir. Bu nedenle ona göre agnostik tutum teizmle ateizm arasında bağımsız bir konum veya orta bir yol değildir. Agnostisizm ateizm damgasından kurtulmak isteyenler için bir sığınak olarak kullanılabilirdiği gibi teizm veya ateizmin bir varyasyonu olarak görülebilir (Smith, 2003: 12-13). Neticede Smith'e bazı noktalardan hak vermekle birlikte negatif ateizm ve güçlü agnostisizmin aynı şeyin ifadesi olduğu görüşümüzü tekrarlayabiliriz.

Belki de teizm, ateizm ve agnostisizmi tamamen ayrı kategoride yani birbirleri arasında geçiş olmayacak tarzda değerlendirmeliyiz. Yoksa zihnimizdeki çelişki ne Kenny'in ne de Uslu'nun çözümlenmeleri ile bir sonuca varacak. Bu durumda teizmin doğru olduğu durumda ateizm ve agnostisizmin, ateizm doğru olarak kabul edildiğinde teizm ve agnostisizmin, epistemolojik duruş olarak agnostisizm doğru olduğunda teizm ve ateizmin yanlış olduğuna hükmetmek gerekecektir (Burgess-Jackson, 2018: 102). Ya da herhangi rasyonel gerekçelendirme temelinde oluşmamış ancak dini tecrübeyle şekillenmiş inancımızın yanında bilimsel ve rasyonel şekilde bilinmeyen bir alanın var olduğunu kabul ederek Gutting'in iddia ettiği gibi 'dini/dindar agnostik' bir tutuma sahip olmak daha mantıklı olacaktır. Bu şekilde herhangi bir dini gelenek içerisinde Tanrı'ya iman ederek ve kendisinin mahiyeti dâhil birçok dini inanç önermesini bilgi anlamında kesinleştirmeden hayatımızı devam edebiliriz (Gutting, 2013: 65-67). Böylece ne zayıf ne de güçlü anlamda agnostisizme savrulmuş oluruz. Bunu başaramazsak Ingersoll'un söylediği gibi bütün kutsal metinlerin ve yaşanan dini tecrübelerin güvenilir olmadığına hükmederek Huxley'in bahsettiği anlamda agnostisizmin zorunlu olduğu görüşüne sarılmak zorunda kalırız (Ingersoll, 1890: 335 vd.).

Smith'in üzerinde durduğu açık ve örtük/kapalı ateizm ayırımından yola çıkarak negatif ve pozitif ateizm yorumumuzu temellendirebiliriz. Örtük ateizm, teizme bilinçli itiraz edilmeksizin teistik inancın yokluğu anlamına gelir. Açık ateizm ise bilinçli olarak teistik inancın reddini içerir. Örtük ateist Tanrı'ya inanmaz fakat açık bir şekilde teizmi reddetmez. Bu durumda Tanrı'ya inanmayan fakat açık şekilde ateist olduğunu ilan etmeyen kişi ne teist ne de ateist olarak nitelendirilememesi sebebiyle hangi tutuma sahip olduğu bakımından sınıflandırılma problemine yol açar. Ancak daha dikkat çekici olan şey, bu kişinin Tanrı'nın bilinip bilinmeyeceğine dair bir kanısının da olmaması sebebiyle agnostik de olamayacağıdır. Yine de bu kişinin Tanrı'ya inanmamasının, onun konumlandırılması gereken en uygun pozisyonunun ateizm olduğu sonucunu doğuracağını söyleyebiliriz (Smith, 2003: 14-15). Açık ateizmde ise ister rasyonel isterse de psikolojik etkenler ile olsun takınılan tutum açıkça belirtilmektedir. Yani bu tür ateizmde dine ve dinin anlamlandırıldığı farklı unsurlara karşı bir nefret durumu görülebilir. Bunun yanında rasyonel temelde kendini konumlandıran bu tür ateizm, teizmin ve öne sürülen kanıtların eleştirisini içerecek şekilde daha güçlü tarzda sunulabilir. Böylece eleştirel ateizm olarak nitelenebilecek

bu tutumda teizmin olumsuzlanması ateizmin geçerliliğiyle doğru orantılıdır. Özellikle ateizmin bu şekli temelde negatif karakterdedir (Smith, 2003: 15). Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus ister açık isterse de örtük olsun bir ateistin bazı noktalarda agnostik olmasının onun ateist olduğu gerçeğini değiştirmeyeceğidir. Bu yönüyle Tanrı'nın var veya yokluğuna dair epistemolojik bir yargıda bulunmayan bir agnostikle aynı kavram içerisinde bu tutumun net bir şekilde ifade edilemeyeceğini teslim etmemiz gerekir. Bu ayırmadan bizim ulaşacağımız daha önemli sonuç negatif ateizmden ne anladığımızdır. Smith'e göre, ateizmin en temel şeklinin pozitif ateizmde olduğu gibi kanıtlar öne sürüp Tanrı'nın var olmadığını göstermek değildir. Yukarıda belirtilen anlamda ateizm, teizmin ve teistik kanıtların çürütülmesinin doğal sonucu olarak ortaya çıkan bir tavidir. Bu bağlamda negatif ateizm kanıtlama sorumluluğuna bağlı olarak bir inanç değil, inancın yokluğudur (Cliteur, 2009: 8). Nitekim bu durum bizim düşüncemize uygun şekilde negatif ateizmin nasıl anlaşılması gerektiğine de ışık tutar. Aksi takdirde negatif ateizmi önsel herhangi bir bilgiye sahip olmama durumu bağlamında teizmin Tanrı algısının olumsuz şekli olarak ele alırsak tüm bebeklerin negatif ateist olduğu iddiasına (Cragun, 2016: 304) kadar varacak bir durumla karşılaşırız. Yani negatif ateisti sadece teizmin iddia ettiği Tanrı tasavvurunun farkında olmayan kişi olarak ele alırsak farklı ilah tasavvurlarına varacak şekilde genişletilmiş bir çerçeve karşımıza çıkar. Oysa teizmin tanrısına inanmasa bile farklı tanrı tasavvurlarına sahip olanların ateizmin herhangi şekliyle irtibatlandırılması yanlış bir tutum gibi durmaktadır. Dolayısıyla nitelikleri tam olarak bilinmese bile üstün bir gücün var olduğuna inanç, adı üstünde inanmama durumunu ifade eden ateizmle eşdeğer görülmemelidir.

Kenny'in Kant hakkındaki düşüncelerine yer vererek onun kavramsallaştırmasındaki sorunu daha net görebiliriz. Kenny, Kant'ın Tanrı ve dünya ötesi meseleler hakkındaki düşüncelerinden yola çıkarak onun güçlü agnostisizm kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürer. O, insan aklının sınırlarına işaret ederek hiçbir zaman Tanrı'nın bilgisine sahip olunamayacağı fikrinin dogmatik teizm ve ateizmden farklı olmadığını bu sebeple Kant gibi düşünen agnostiklerin bu iki tutumdan farklı davranmadığını belirtir (Kenny, 2012: 166). Ancak Tanrı'nın varlığının kanıtlanıp kanıtlanamayacağı meselesiyle ilişkili olarak Kant'ı değerlendirdiğimizde, ahlak kanıtından yola çıkarak Tanrı'nın ve öteki dünyanın var olduğu sonucuna varmış birisinin ne kadar agnostik olabileceği tartışmalı görünmektedir. Sonuç itibarıyla Kant bir Tanrı'nın var olduğunu kabul etmektedir. Keza bunu ne rasyonel teoloji kapsamında saf akılla ne de fideizmin metotlarıyla yapar. Bu sebeple ne fideist temelde ne de rasyonel teoloji kapsamında teist diyebileceğimiz Kant'ın agnostik olup olmadığına nasıl karar vereceğiz. Şayet nihai şeylerin hiçbir şekilde akılla bilinmeyeceği şeklinde bir yargıya sahip olan kişi agnostikse Kant agnostik olur. Ancak Kenny'in iddia ettiği gibi güçlü agnostik nitelmesi bu durumda abartılı olacaktır.

Evren hakkında çelişki içermeyen mutlak bilgilerin elde edilemeyeceği ve bu sebeple Tanrı'nın var olduğunun bu yolla kanıtlanamayacağı düşüncesinin hem agnostisizme hem de fideizme ayrılan iki yola sebep olduğu söylenebilir. Böylece agnostisizm ve fideizm arasında yakın bir bağ olduğu tarzında düşünce ortaya çıkabilir. Hakeza agnostisizm Tanrı'nın varlığının veya yokluğunun bilinmeyeceğini vurgularken, fideizmde inanca dair hakikatlerin irrasyonel olduğu söylemi mevcuttur. Akıl ile imanın uzlaşmazlığı çatısı altında değerlendirdiğimizde rasyonel ötesi ve irrasyonel olan bu iki yaklaşımı ayırt etmek bazen zor olabilir. Ancak yukarıda işaret edildiği gibi agnostisizmin fideizmden keskin bir şekilde ayrıldığını görürüz. Hatta agnostisizm çağdaş dönemde felsefenin fideizme meydan okuması olarak değerlendirilmiştir (Yıldırım, 2011: 43). Çünkü fideist tutumda bazı inanç önermelerine iman herhangi bir rasyonel gerekçelendirmeye bağlı olmadan gerçekleşmektedir. Bu durumda bir fideiste göre imanın aklın desteğine ihtiyacı olmadığı gibi aklın imanı araştırması gerekli değildir (Deniz, 2012: 17-18). Yani fideizmin agnostik bir yönü olduğunu söyleyebilirsek de agnostisizmin iman eylemini içermemesi bu iki tutumun bariz farkını ortaya çıkarmaktadır (Öymen, 2014: 4). Tabii ki fideizmin tam olarak neye referansla kullanıldığını incelediğimizde bu durumu açıklayabiliriz. İlmli fideizm, sadece teistik inancı kanıtlar aracılığıyla haklılaştırma imkân ve gerekliliğini yadsırken doğal teolojinin ortaya koyduğu kanıtlara karşı bir duruş sergilemektedir. Radikal fideizmde ise mutlak anlamda akıl-iman çatışması söz

konusudur. İlimli da olsa fideist tutumda iman eylemi için aklın müdahil olması gerekmemektedir. Yine de ılımlı fideizm içerisinde doğal teoloji reddi yer alsada akıl ile iman çatışmasını varsaymayan bir tavır söz konusu olabilir (Deniz, 2012: 19).

Teizm ve ateizm arasında agnostisizme yer açma çabası içerisinde fideizmin neden meseleye dâhil edildiği merak konusu olabilir. Huxley'in gnostisizmin karşısına konumlandığı agnostisizm özellikle dini gelenekteki epistemolojik iddialara karşıtlığı ifade etmektedir. Dolayısıyla dini gelenekteki hakikat iddialarına bağlılığın nasıl şekillendiği veya bu hakikat iddialarının gerekçelendirilmesinin gerekli olup olmadığı ya da böyle bir şeyi başarmanın nasıl olacağı yanında mümkün olup olmadığı meselesi fideizmi agnostisizmle bağlantılı şekilde irdelemeyi gerektirmektedir. Hasılı yukarıda görüldüğü gibi akıl-iman ilişkisi ile agnostisizmin teizm-ateizm kutuplaşması karşısındaki iddiaları bir şekilde kesişmektedir. Bu noktada Tanrı'nın var olup olmadığının kanıtlanması ve bilinip bilinemeyeceği tartışmaları bağlamında konuyu ele alırken akıl-iman ilişkisi temelinde yer edinen fideizmin tam olarak tanımlanamama sorunu ile karşı karşıya olduğumuzu belirterek bu kesişmeyi açıklayabiliriz. Fideizm farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Mesela dindeki hakikatin tamamen imana dayandığını belirten görüş olarak kabul edilen fideizm, başka bir tanımda dini kanaatleri belirlemede imanın birincil aklın ikincil öneme sahip olduğu düşünce şeklinde ifade edilir. Bundan başka katı rasyonalizmin karşıtı olarak konumlandırılırken, bazı düşünürler tarafından delilcilik ile çelişen görüş olarak kabul edilir. Ayrıca akıl olmaksızın bir kişinin Tanrı'ya inanması gerektiğini, aklın kapasitesine vurgu yaparak kesinliğe ulaşmada aklın yetersizliğini felsefi ve teolojik olarak savunan bir görüş olarak da fideizm karşımıza çıkmaktadır (Deniz, 2012: 30 vd). Bu farklı tanımlara rağmen fideist tutum içerisinde bazı ortak düşüncelerin olduğunu söyleyebiliriz. İnançları kabulde aklın rolü olmadığı gibi inançların imana dayandığı bu nedenle rasyonel değerlendirmeye tabi olmadığı aksine imanın bir teslimiyet ve güven hali olduğu şeklindeki açıklama fideizmin her tanımında yer alan ortak düşünce olarak öne sürülebilir (Deniz, 2012: 35).

İnsan bazen kendisini bazen de başkalarını tatmin etmek için inandığı şeye kanıt bulma ihtiyacı hissedebilir. Çünkü şüphe, sorgulama veya inancını temellendirme ihtiyacı taklidi olarak iman etmeyen her insanın yaşadığı bir süreçtir. Mesela akılla iman arasında kopmaz bir bağ olduğunu ileri süren Gazali ve Batı felsefesinin en önemli temsilcilerinden Descartes, metodik şüpheyi hakikate ulaşmak için gerekli bir epistemolojik metot olarak kullanmışlardır. Dolayısıyla özellikle bu iki düşünürden sonra bu metot iman daha da kuvvetlenmesine yardımcı bir unsur olarak görülmüştür (Büyük, 2013: 112). Biz bu noktadan hareketle şüphenin ve bilme ihtiyacından doğan sorgulamanın veya temellendirme ihtiyacının, iradesiyle hareket eden herkes için gerekli olduğunu kabul etmekteyiz. Bu şekilde hareket eden birisi için körü körüne imandan söz edilemez. Ancak herkes için bu metodik şüphe ile hakikatin kendisini veya tamamını elde etmede başarılı olacağının garantisi yoktur. Nitekim başlangıçta iman eden birisi aklın eleştirel yönü ile bir süreçten geçer. Yine de rasyonel süreçlerle Tanrı ve metafizik konularla ilgili bilgileri elde etmesi söz konusu olamaz (Kısa, 2015: 643). Bu tabloya bakıldığında başlangıçta fideist bir tutum sergilenirken, ortada şüpheli bir yaklaşımla hareket edilmekte ancak son etapta epistemolojik bağlamda her şeyin bilinemeyeceği durumuyla karşılaşılmaktadır. Doğal olarak fideizmin ve agnostisizmin iki ucunda gezinen böyle birisi için tam olarak konumlandırma yapmak zordur. Ancak uygulanan metot vasıtasıyla böyle birine bir yakıştırma yapılacaksa bu 'eleştirel akılcı' olmalıdır.

Sonuç

Huxley'in dinin tanrı algısı ve epistemolojik anlayışına karşı duruşuyla şekillenen agnostisizmden Kenny'in tasarımcı tanrıya yönelik görüşleriyle oluşan zayıf agnostik bir anlayışa yol alındığını düşündüğümüzde agnostisizmin çerçevesinin daraltılabileceğini gördük. Dawkins'in tayfında koyu teist ve koyu ateist basamakları arasında inanma-agnostik tutum ve inanmama-agnostik tutum ilişkilerinde agnostisizmin varlık ya da yokluk bildiren bir yargı ifadesi olmakla birlikte epistemolojik bir tavır olarak da görülebileceğine şahit olduk. Bunun yanında ateizm agnostisizm ilişkisinde her iki kavramın ayrımlarında bazı sorunların var olduğu sonucuna vararak, bu ayrımlar arasında kurulan

bağlantılarda bazı problemlerin var olduğunu belirttik. Agnostisizm deyince ilk akla gelen epistemolojik bağlamdaki tavır olması gerekirken agnostiklerin teizm-ateizm arasında ontolojik bağlamda yargı ifade edecek şekilde bir konum bulma çabası içerisinde olduklarına ancak bunun gerçekleşmesinin zorluğuna işaret ettik. Yani doğal teolojinin ve ateizmin kanıtlama uğraşları sonucu ulaştıkları iki uç noktanın tam ortasında bir mevzi aramak anlamsız duruyor. Kısaca şayet agnostik bir tutumdan bahsedeceksek epistemolojik bağlamda konuşmalıyız. Bütün bunların ötesinde iman unsurunun devreye girmesiyle ve doğal teoloji alanındaki agnostik durumdan uzak şekilde dindeki Tanrı ve bilgi anlayışlarının farklı tezahürler içerdiğini ve bu açıdan bakınca agnostisizmle epistemolojik bağlamda bir bütünlük oluşabileceğini belirttik. Ancak yine de felsefi sorgulamaları yanında dini inanca bağlı olan kişilerin epistemolojik bağlamda hangi tavır içerisine yerleştirilmeleri gerektiği noktasında belirsizlikler olduğu sonucuna vardık. Şimdi bu sonuçları bazı soru ve yorumlarla pekiştirerek çalışmayı sonlandıralım.

Tanrı'nın varlığı lehinde ve aleyhindeki kanıtlama girişimlerinin rasyonel olduğunu söyleyebileceğimiz gibi bu girişimlerin Tanrı bilgisini ya da aksini temellendirmede yeterli olmadığını belirtmeliyiz. Şunu kabul etmeliyiz ki, Tanrısal alan aşkın olduğu için biliş sınırlarımızı aşmaktadır. Ki ontolojik bağlamla ilgili söylemlerimiz bu noktaya bağlı olarak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla her daim bilinemez bir şeylerin var olacağı aşikârdır. Bu nedenle Dawkins veya doğal teoloji taraftarlarının iddia ettiği gibi Tanrı'nın varlığı probleminin bilimsel bir mesele olduğunu söylemek yanlıştır. Nitekim bilimsel veya rasyonel çıkarımlar Tanrı'ya iman etmede ya da imandan vazgeçmede aslı rol oynamazlar. İmanın güven ve teslimiyet yönü kanıtlardan bağımsız olarak gelişir veya zayıflar. Bu ise varoluşsal bir zeminde gerçekleşir. Neticede yapılan tartışmalar kesin kanıt bulmak veya tanrı bilgisine ulaşmak anlamında ele alınmadan var olan inancı akılla sorgulamak, desteklemek ve olabildiğince rasyonel hale getirmek için yapılmalıdır. Bu tablo içerisinde hareket eden birisine dışarıdan bakan kimse bulunduğu açığa bağlı olarak onu ya agnostik ya fideist veya başka bir şekilde nitelendirecektir. Ancak görünen o ki sadece bir kavram içerisinde hapsolmeden da felsefi duruş sergilenebilmektedir.

Bu tablodan hareketle agnostisizm güçlü anlamında ele alınıp Clifford'un belirttiği inanç ahlakı bağlamında mı hareket edeceğiz? Yoksa Kenny'in ifade ettiği gibi epistemolojik olarak agnostik kalımdan sonra iman etme noktasında bir problem yaşamayacak mıyız? Ya da onun sağladığı bu iman özgürlüğü hiçbir epistemolojik dayanağa sahip olmadığı için güven ve teslimiyeti içeren iman eyleminin gerçekleşmesini sağlayacak mı? Bunun ötesinde doğal teolojinin tahakkümünden kurtulup, her ne kadar subjektif kabulü içerse de vahyi, Kenny'in iddiasının aksine epistemolojik bir dayanak olarak alıp ona güven ve teslimiyetle bu çıkmazdan kurtulabilir miyiz? Kısaca dindar kimliği ile agnostik kişiliği bir arada tanımlayacağımız bir çıkış yolu var mıdır? Biri diğerine bağlı bu soruların tatmin edici bir cevabını bulmak elbette zordur. Dolayısıyla burada hangi sonuca ulaşırsak ulaşalım kapsayıcı bir cevabın olmadığı yönünde bir eleştiriyle karşılaşabiliriz.

Sonuçta, ateizm-doğal teoloji kutuplaşması ekseninden farklı olarak dini gelenek içerisinde bir dindarın kendini epistemolojik olarak nasıl konumlandıracağı, agnostik olmanın yanında fideist tutumu benimsemenin imkânı problemini ortaya çıkarmıştır. Yukarıdaki sorulardan yola çıkarak acaba agnostik ama yine de temelde fideist olunabileceğini söyleyebilir miyiz? Fideizm benimsendiği için mi agnostik olunur? Ya da tam tersi agnostisizm kişiyi bir seçime zorlar ve fideist bir tutum sergilemesine mi sebep olur? Ya da her ikisi de yanlış bir çıkarım mıdır? Vahyin getirisi olan birçok hakikat gibi Tanrı'nın varlığına inanmada baş aktörün iman olduğunu söylersek fideist tanımların içerisinde bir yer bulunabilir. Ancak sahip olunan inançların rasyonel değerlendirmeye tabi olmadığını kabul etmeyerek bütün fideist tanımların ortak noktası olan yerden uzaklaşmış olunur. Bunun yanında her ne kadar kişi iman etse ve sahip olduğu inançların rasyonel değerlendirmesini yapsa da bilinmeyen ve kanıtlanamayan birçok hususun olduğunu söyleyerek agnostik bir tavır sergiler. Bu durumda Gutting'in öne sürdüğü 'dini/dindar agnostik' tavır makul görünür. Ancak agnostisizm tanımına baktığımızda daha önce de belirtildiği gibi Tanrı'nın var veya yok olduğuna dair yargısız olmayı içerdiği için agnostisizmden de uzaklaşmış olunur. Bu noktada tek çıkar yol metinde vurguladığımız gibi agnostisizmin epistemolojik

bir yöntem olarak ele alınmasını önermektedir. Öyleyse agnostisizm, inanma-inanmama durumuyla ilgili orta bir yol değildir. Ancak inanç bağlamında yokluğa hükmetmek ister negatif ister pozitif anlamda olsun ateizm kapsamına girmek olacaktır. Gelineen noktada agnostisizm epey sınırlandırılmakla birlikte özellikle subjektif temelde inşa edilen epistemolojik yolla varlık bildiren bir yargıya sahip olunmaktadır. Bu durumda eleştirdiğimiz güçlü agnostiklerden nasıl bir farkımız olduğu can alıcı bir problem olarak karşımıza çıkar. Neticede görünen o ki bir sonuca ulaşamamıştır. Yani halâ meselenin başlangıcındayız.

KAYNAKÇA

- Ayala, Francisco J., (2007). *Darwin's Gift*. Washington D. C.: Joseph Henry Press.
- Akgün, Tuncay, (2018). Antony Kenny'e Göre Tanrı'yı Bilmenin İmkânı ve Agnostisizm. *A.İ.B.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/11, 15-33.
- Aydın, Mehmet, (1999). *Din Felsefesi*. İzmir: İ.İ.F.V. Yayınları.
- Bulğen, Mehmet, (2010). Kelam İlminin Kozmolojik Boyutları ve Günümüz Kozmolojisi. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39/2, 49-80.
- Burgess-Jackson, Keith, (2018). Rethinking the Presumption of Atheism. *International Journal for Philosophy of Religion*, 84, 93-111.
- Büyük, Celal, (2013). Tanrı İnancının Rasyonelliği ve Kanıt İhtiyacı. *A. Ü. İ. F. D.*, 40, 93-120.
- Clifford, W. K., (1876). The Ethics of Belief. *Contemporary Review*, 29, 289-309.
- Cliteur, Paul, (2009). The Definition of Atheism. *Journal of Religion and Society*, 11, 1-23.
- Cragun, Ryan T., (2016). Nonreligion and Atheism. *Handbook of Religion and Society*. ed. D. Yamane. Switzerland: Springer International Publishing. 301-320.
- Dawkins, Richard, (2009). *Tanrı Yanılgısı*. çev. Tunç Tuncay Bilgin. İstanbul: Kuzey Yay.
- Deniz, Osman Murat, (2012). *Akıl-İman İlişkisi Açısından Fideizm*. Bursa: Emin Yay.
- Flew, Antony, (1972). The Presumption of Atheism. *Canadian Journal of Philosophy*, 2/1, 29-46.
- Gutting, Garry, (2013). Religious Agnosticism. *Midwest Studies In Philosophy*, XXXVII, 51-67.
- Huxley, Thomas H., (1900). *Collected Essays: Volume V: Science And Christian Tradition*. New York: D. Appleton and Company.
- Ingersoll, Robert G., (1890). Why Am I an Agnostic? Part II. *The North American Review*, 150/400, 330-338.
- İlboğa, Mustafa, (2014). Platon Epistemolojisinde Episteme-Doxa Ayrımı, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/11 Fall 2014*, p. 283-294, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7491>, ANKARA-TURKEY.
- Kenny, Anthony, (2012). Agnostisizm ve Ateizm. çev. Yaşar Türkben. *Journal of Faculty of Theology of Bozok University*, 1/1, 161-168.
- Kenny, Anthony, (2013). Bilinmeyen Tanrı'ya İman. çev. Fatih Topaloğlu. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 13/2, 229-241.
- Kenny, Anthony, (2007). Knowledge, Belief and Faith. *Philosophy*, 82/321, 381-397.
- Kenny, Anthony, (2004). *The Unknown God: Agnostik Essays*. London and New York: Continuumbooks.
- Kısa, Cihad, (2015). Filozofların, Teologların ve Psikanalistlerin Tanrısı: Tanrı Kavramı ve Tanrı Tasavvuru, *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/10 Summer 2015*, p. 639-654, ISSN: 1308-2140,

- www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8545>, ANKARA-TURKEY.
- Lucey, Kenneth G., (1983). An Agnostic Argument. *International Journal for Philosophy of Religion*, 14/ 4, 249-252.
- Mete, Duygu, (2018). Din Bilimcisi Ne Kadar Agnostiktir?: Çağdaş Din Bilimlerinde Agnostisizm Sorunu. *Kesit Akademi Dergisi*, 14, 396-409.
- Öymen, Örsan K., (2014). Felsefe Tarihinde Ateizm. *Ateist Dergi*, 11, 3-8.
- Özalp, Hasan, (2015). Tanrı Hakkında Konuşa(ma)mak: Plotinus'da Negatif Teoloji, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/2 Winter 2015, p. 735-748, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7796>, ANKARA-TURKEY.
- Özkan, M. Ş., (2018). Antony Flew'ün Ateizmden Tanrı İnancına Yolculuğunda Kanıtların Rolü: Eleştirel Bir Yaklaşım. *ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/2, 481-505.
- Plantinga, Alvin, (2010). Agnosticism. *A Companion to Epistemology: Blackwell Companions to Philosophy*. Second Edition. edited by Jonathan Dancy, Ernest Sosa and Matthias Steup. Hong Kong: Blackwell Publishing, 223.
- Poidevin, Robin L., (2010). *Agnosticism: A Very Short Introduction*. New York, Oxford University Press.
- Russell, Bertrand, (1986). Am I An Atheist Or An Agnostic? A Plea For Tolerance In The Face Of New Dogmas. *Bertrand Russell on God and Religion*. ed. by Al Seckel, New York: Prometheus Books, 83-87.
- Russell, Bertrand, (2009). What is an Agnostic?. *The Basic Writings of Bertrand Russell*. Edited by Robert E. Egner and Lester E. Denonn, London and New York: Routledge Classics, 557-565.
- Russell, Bertrand, (1928). *Sceptical Essays*. London: George Allen ve Unwin Ltd.
- Smith, George H., (2003). *Atheism: The Case Against God*. Proofed and Formatted by Bibliophile. version 1.1.
- Stark, Rodney, (2005). *Tek Gerçek Tanrı: Tektanrıcılığın Tarihsel Sonuçları*. çev. Çiğdem Özür. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Tokat, Latif, (2009). Dinin Sembolik Dili. *Milel ve Nihal*, 6/1, 55-98.
- Türk, Aydın, (2012). *Ateizmi Anlamak*. Propaganda Yayınları.
- Unwin, Dstephen D., (2005). Tanrı'nın Olasılığı. Çev. Nurfer Çelebioğlu & Ali Can Yaman. İstanbul: Yedinci Kapı Yayınları.
- Uslu, Ferit, (2012). Agnostisizm. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/21, 5-28.
- Vernon, Mark, (2011). *How To Be An Agnostic*. New York: Palgrave Macmillan.
- Yıldırım, Tamer, (2011). Ateizm mi Agnostisizm mi? Bertrand Russell'in Tercihi. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, 41-52.
- Yoder, Scot D., (2013). Making Space for Agnosticism: A Response to Dawkins and James. *American Journal of Theology & Philosophy*, 34/ 2, 135-153.